

Kántor Barbara

Vérciki

A menstruáció morális pozíciójának változása a feminizmus második hullámában az Egyesült Államokban

A menstruáció témája a társadalomtudományi szakirodalomban a mai napig alulreprezentált, kevés az olyan írás, amely átfogóan foglalkozna a menstruáció történeti, pszichológiai, szociokulturális aspektusaival. Jelen írás a feminizmus második hullámában a menstruáció átoknarratívájának dekonstrukcióját mutatja be, méghozzá az antropológia irányából. Az orvosbiológiai szakirodalomban megjelenő leírásokkal¹ szemben, ahol általában a menstruáció a nők testének és egészségének egydimenziós, biológiai aspektusaként jelenik meg, ez az írás, illeszkedve a feminista, és főképp kritikai menstruációs tanulmányokhoz (*critical menstruation studies*),² a menstruáció jelenségét annak komplex szociokulturális kontextusaiban vizsgálja. Úgy vélem, hogy az Amerikából induló feminista aktivizmus sikere, a nyugati bináris gondolkodás ethoszához illeszkedő, a vérzési ciklust övező dominánsan jelenlévő átoknarratíva fokozatos lebontása, hozzájárult – az Atlanti-óceán túlsópartján is – ahhoz, hogy könnyebbé válhatott a nők számára a saját menstruációjukhoz való kapcsolódás.

Szakterületem, a kulturális antropológia nem a menstruációs tapasztalat biológiai mivoltát vizsgálja, hanem azt, ahogyan a menstruálók megélik ciklusaikat. Az elmúlt két évtizedben számos feminista antropológus élt az etnográfiai terepkutatás

¹ A menstruáció természetes fiziológiai jelenség, amit a nők a pubertáskor elérése után minden hónapban (kb. 28 naponként) megtapasztalnak, és ami a terhesség alatt átmenetileg, a középkorú nők esetében pedig végérvényesen megszűnik (menopauza). Az agyban és a petefészkekben termelődő hormonok által irányított, ciklikusan ismétlődő folyamat feladata előkészíteni a női testet az esetleges terhességre, ám amennyiben a várandósság nem következik be, akkor a hüvelyen keresztül menstruációs folyadék távozik a szervezetből. Ez a speciális női testnedv a méh endometriális szövetét és vért tartalmaz, valamint egy meg nem termékenyített petesejtet.

² Az utóbbi években a menstruációval kapcsolatos társadalomtudományi írásokat a kritikai menstruációkutatás tudásterülete gyűjti össze, amely megközelítés lényege, hogy a menstruációs ciklust az egész életútra vonatkozóan próbálja megragadni, beleértve, de nem kizárólagosan a menstruáció időszakát, miközben megvizsgálja, ahogyan a hatalmi és a tudásrendszerek beépülnek a menstruáció megértésébe.

módszertani eszközével a világ egymástól távol eső pontjain, hogy megvizsgálja a menstruációs praxisok működését, és hogy rámutasson arra, ahogy a lokális menstruáció-értelmezéseket a helyi értékrend, a hatalmi struktúrák és a rituális technikák egyaránt dinamikusan formálják.³ Fontos látni, hogy a menstruáció átokként való értelmezése nem tekinthető univerzálisnak; ez a narratíva a nyugati világban vált dominánssá, és különösen a tanulmányban vizsgálat alá vett angolszász régióban hegemón.⁴ Erre a következtetésre jutott két kritikai antropológus, Thomas Buckley és Alma Gottlieb, akik a *Blood Magic: The Anthropology of Menstruation* címmel 1998-ban megjelent feminista tanulmánykötetükben különféle terepkutatások segítségével radikálisan újradefiniálták a menstruációs szokások antropológiai tanulmányozását.

A szerzőpáros a lokális menstruációs praxisokat különböző kultúrákon keresztül – az észak-borneói törzsektől az afrikai földművesekig, a walesi háziasszonyokon át az amerikai munkásokig – mutatja be, megkérdőjelezve az egyetemes „menstruációs tabu” széles körben elterjedt nézetét. A kötet alapján kirajzolódik, hogy az átok/áldás bináris oppozíció nem tekinthető univerzális jellegűnek, így az általánosan és globálisan jelenlévő női alárendeltség feltételezése sem helytálló.⁵ A nyugati átoknarratívához az idők során olyan sajátos magatartásmódok és gyakorlatok kapcsolódtak, amelyeket közösségi nyomás hatására a nők maguk is internalizálni kezdtek.

A menstruáció tabujellegének megkérdőjelezése, a tabuk elleni küzdelem és a menstruáció újragondolása különféle formát öltött az elmúlt évtizedekben; ebben az írásban ennek kifejezetten az Egyesült Államokban való megnyilvánulásaira fókuszálok. Nem véletlen a kiválasztott régió, az amerikai feminizmus kritikai áramlata ugyanis alapvetően alakította át azt, hogy mi minősül a menstruációról szóló tudásnak, és kinek van tekintélye és hatalma e tudás előállítására. Az észak-amerikai fogyasztói kultúrában mélyen gyökerező menstruációs tabukkal való megküzdés, s ezek szisztematikus megkérdőjelezése nem volt zökkenőmentes. Antropológusként arra mutatok rá, hogy miként változott az a drámaian negatív véleményt magába sűrítő kulturális tapasztalat, ami a menstruációt tabuként, egyfajta átokként kezelte az angolszász kultúrákban, kizárva az erkölcsi kétértelműséget.

Írásom kifejezetten azon kontextuális tényezőkkel foglalkozik, amelyek a menstruáció nyilvános elismerésének feminista küzdelmében a reprodukciós jogokhoz kapcsolódnak, ennek dimenziójában ugyanis a női ciklus különösen felértékelődött. A menstruáció amerikai kultúrtörténetének bemutatásakor azért koncentrálok épp a feminizmus második hullámára, mert ennek az egyik legfontosabb témája a női test feletti irányítás (önrendelkezés) megszerzése volt. Ez a diskurzus kritika alá vonta az uralkodó, patriarchális társadalmi rendszert, amely a nőket reprodukciós szerepeik okán másodrendű állampolgárként kezelte. A társadalmilag beágyazott egyenlőtlenségek ellen és a jobb egészségért folytatott kampányok közötti kapcsolatra irányuló figyelem mélyen gyökerezik az Egyesült Államok

³ Lásd például: MARTIN, 1987; BUCKLEY–GOTTLIEB, 1988; VAN DE WALLE–RENNE (EDS.), 2001.

⁴ GOTTLIEB, 2020.

⁵ BUCKLEY–GOTTLIEB, 1998.

polgárjogi mozgalmában, az újbóloldali társadalmi igazságossági kampányokban, illetve a feminizmus emancipációs politikai mozgalmában.⁶ Ez az szöveg a fennálló *status quo* elleni küzdelemben azon kulcsfontosságú eseményeket veszi számba, amelyek hozzájárultak a nyugati tabusított menstruáció-felfogás megváltozásához. Látni fogjuk, hogy a környezetvédelmi és a fogyasztói jogok mozgalmi befolyásolták a menstruációs aktivizmus kialakulását, de a bizonyítékok alapján egyértelműen az Egyesült Államokban a női egészségügyi mozgalom tekinthető a menstruációs aktivizmus „nagyamájának”.⁷ Ahogy a téma egyik kutatója, Mary K. Zimmerman is fogalmaz, ez a mozgalom tudott „a társadalmi változások felismerhető erejévé válni a feminista mozgalom újbóli megjelenésével együtt az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején”.⁸

A tanulmányban, Karen Houppert szavaival élve, a menstruáció „rejtegetésének kultúráját”⁹ vizsgálom, tehát azt, ahogyan a menstruációs tabuk és a megbélyegzés kialakította a nők menstruációs tapasztalatait az Egyesült Államokban. Ehhez jelen írás a menstruációs tudástermelés különféle reprezentációit veszi szemügyre, egyrészt a feminista egészségügyi mozgalomhoz köthető, a női szexualitást előtérbe helyező ismeretterjesztő kiadványokon, illetve egyéb feminista akciókon, másrészt a korszakon átívelő menstruációs higiéniai termékreklámokon keresztül. Bár igen fontos dimenzióját jelentik a „kritikai menstruációs aktivizmusnak” az amerikai éledező feminista művészet tabudöntőgető alkotásai is, de ezek kritikai elemzése jelen írás kereteit szétfeszítené, így most csak a legfontosabbakat érintjük, ezek a projektek ugyanis újszerűen reflektáltak a női szerepfelfogásokra – épp a vér megjelenítésével.

A kritikai elemzés a Boston Women’s Health Book Collective (BWHBC) non-profit szervezet által kiadott, a menstruációról szóló ismeretterjesztő anyagokra koncentrál, hiszen ezek az amerikai feminista egészségügyi mozgalom (Women’s Health Feminism, WHM) katalizátorai voltak.¹⁰ A WHM nemcsak a nők egészséggel kapcsolatos ismereteinek megerősítését szorgalmazta, de az egészségügyi rendszereken belüli paternalista és elnyomó gyakorlatok elleni küzdelemnek is aktív résztvevője volt.¹¹ Ahogy látni fogjuk, a változásnak fontos aktorai voltak a BWHBC kiadványok szerzői, hiszen egy olyan időszakban kezdtek el foglalkozni a menstruáció szimbolikájával, amikor még a női szexualitás is tabusított volt.¹²

A BWHBC feministái olyan ismeretterjesztő anyagokat készítettek a menstruáció szimbolikájáról,¹³ például a menstruációt övező modernkori mítoszokkal és a nem vallási alapú rituálékkal kapcsolatban,¹⁴ amelyek az angolszász kultúrában jelenlévő tabusított, átokként felfogott menstruáció-értelmezést is kikezdték.

⁶ NELSON, 2015. 23.

⁷ Vö. például: CALDECOTT–LELAND, 1983; DOWIE, 1995; GAARD, 1993; MAYER, 1989.

⁸ ZIMMERMAN, 1987. 443.

⁹ HOUPPERT, 1999.

¹⁰ BOBEL, 2008. 739.

¹¹ SHAI–KOFFLER–HASHILONI–DOLEV, 2021.

¹² BRUMBERG, 1998; WHISNANT–ZEGANS, 1975.

¹³ Uo.

¹⁴ BOBEL, 2008. 739.

A menstruációs diskurzus megértésében azonban nemcsak a művészeti alkotások, de a menstruációhoz köthető, a populáris kultúra részét képező termékek is figyelemre méltóak: a reklámok is fontos reprezentációs szereppel bírnak a menstruációról alkotott elképzelésének kialakításában. A menstruáció reklámokban megjelentetett reprezentációja ugyanis összefüggésbe hozható azzal, ahogyan az amerikai társadalom a női testhez viszonyult, hiszen az emberi test fenomenológiájából eredő – például a vérből származó – szimbólumok mindig egy adott korszakhoz igazított társadalmi jelentésekkel telítettek.¹⁵

Az Egyesült Államokban a higiénés termékek (betétek, tamponok) marketing-kommunikációja a kezdetektől, azaz az 1940-es évektől a „titok védelmezésének” narratívájára épített.¹⁶ A tanulmány célja tehát bemutatni azt a folyamatot, ahogyan az angolszász kultúrában, és különösen az Egyesült Államokban, a feminizmus hatására a menstruációs normativitásról alkotott elképzelések megkérdőjeleződtek és megkezdődött a menstruációs tabuk dekonstrukciója, amelyeket a mindennapi hiedelmek,¹⁷ a medikalizáció, valamint a menstruációs termékek reklámozása oly sokáig csak megerősített.

Menstruációs tabuk moralitása: átok vagy áldás?

A menstruációhoz köthető szimbolikus (be)szennyeződés képe máig erőteljesen érezteti a hatását. Ennek az egyik, a mindennapok szintjén való megjelenése az eufemizálás, amit a menstruációs periódus elnevezésére és titkolt, burkolt leírására alkalmaznak.¹⁸ A vérzés eufemizmusokkal való helyettesítésének diszkurzív cselekedete a menstruációs tabuk területére vezet át. A tabu határokat jelöl ki a cselekvés, a beszéd és a gondolkodás számára.¹⁹ A menstruációs tabu kifejezés jelöli egyrészt a tettekkel vonatkozó negatív előírásokat, azt, amit az ember, és különösen egy nő nem tehet meg, de egyszersmind olyan témákra is vonatkozik, amiről nem beszélünk, továbbá bizonyos (nyelvi) etikett alapját képezik. Az elkerülendő szavak hordozzák azt, amit a filozófus Austin²⁰ anti-illokúciós erőnek nevez – ellentétben az illokúciós erővel, amit a kimondott (és nem elkerült) szavak közvetítenek.²¹ Az emberiség fele által megtapasztalt biológiai folyamatot leíró szavaknak szimbolikus ereje van, bizonyos kifejezések mellőzésével elkerülhető annak a széleskörű tabunak a megszegése, ami érzelmi, szociológiai, spirituális és/vagy politikai kockázatokat hordoz magában.²²

A menstruációs percepciókat vizsgáló egyik eddigi legnagyobb mintán (90 ezer fő, 190 országból) végzett nemzetközi felmérés szerint a menstruációs periódusra használt leggyakoribb elnevezések világszerte igen hasonlóak. A többség

¹⁵ DOUGLAS, 1984; DOUGLAS, 1996.

¹⁶ BRUMBERG, 1998; FREIDENFELDS, 2010.

¹⁷ NEWTON, 2016.

¹⁸ GOTTLIEB, 2020; NEWTON, 2016; KISSLING, 1996.

¹⁹ KRAFT, 2004. 10.

²⁰ AUSTIN, 1962.

²¹ Lásd például: CAUTERUCCI, 2016; CHRISLER, 2011; THORNTON, 2013.

²² Lásd például: ALLAN-BURRIDGE, 2006; PEDRAZA, 2018.

a menstruációt a vér színéhez kapcsolódó asszociációval nevezi meg – például „Bloody Mary”, „Vörös-tenger”, „kapuban a Vörös Hadsereg”, „Ketchup Hét”, vagy „megjött a Mikulás” –,²³ ezek mellett a legtöbb országban használatos a menstruáció rövidítése, a mensi (magyarul menzi) is. Ez utóbbi megnevezés áll a legközelebb az Amerika- és Európa-szerte a menstruációról való semleges beszédhez, ám így inkább az eufemizmusokra való támaszkodás a jellemző, még az egészségügyi dolgozók körében is.²⁴ A szégyent és/vagy (ön)cenzúrát rejtő kifejezések széleskörű használata nagyrészt a patriarchális ideológiában és a zsidó-keresztény hagyományokban gyökerezik, és a Biblia két történetével hozható összefüggésbe. Mózes I. könyvében, a teremtéstörténetben megjelenő mitikus első nő, Éva tiltott cselekedetének vétségével, ami a szülés fájdalmában manifesztálódik, másfelől Mózes harmadik könyvének²⁵ előírásaival. Miképp ennek kapcsán Kathleen O’Grady megjegyzi, hogy „a menstruációs tilalmak isteni büntetést jelentenek a nő bűnös természetéért, amely Éva cselekedetei révén az emberiség bukását eredményezte”.²⁶

A menstruáció mint a nők isteni átka a 6. századtól, főként I. Gergely pápa tevékenységéhez köthetően Európa-szerte a népi értelmezés és a mérvadó teológia alapjává lett.²⁷ A Biblia e két története – kiegészülve a tisztaságra vonatkozó korai mezopotámiai elképzelésekkel – kapcsolódott össze később a bibliaolvasók percepcióiban, ami így évszázadokon átívelő átoknarratívát eredményezett a menstruációról.²⁸ A nyugati menstruációs átoknarratíva ahhoz a feltételezéshez köthető, természetesen azon bizonyos biológiai folyamatokat nem elvitatva, amelyek szerepet játszanak a menstruációs fájdalom univerzális női tapasztalatában (ilyen például a premenstruációs tünetegyüttes), miszerint a menstruáló nő nemcsak magának, de másoknak (szűkebb és tágabb környezetének) is szenvedést okoz,²⁹ amelynek látható „bizonyítéka” maga a vér. A menstruációs vér nemcsak abban különbözik a vénás vértől, hogy nem tud megalvadni,³⁰ de abban is, hogy csak a női testhez és annak is egyetlen helyéhez köthetően távozik,³¹ meghatározott időszakonként. A menstruáció az előbb felsorolt főbb jellemzői a vért világszerte misztikus tulajdonságokkal ruházzák fel, így különféle társadalmi szabályok határozzák meg azt, hogy ki és mikor láthatja, érintheti meg, vagy beszélhet róla egyáltalán.³²

²³ A *Hello Clue* menstruációs applikáció és International Women’s Health Coalition NGO által készített felmérés részletei megtekinthetők itt: <https://helloclue.com/articles/culture/top-euphemisms-for-period-by-language> (Utolsó letöltés: 2022. október 4.)

²⁴ GOTTLIEB, 2020.

²⁵ A Tóra harmadik könyve, amely főként Izrael népének áldozatokra, megtisztulási folyamatokra és ünnepekre vonatkozó kultikus előírásait tartalmazza.

²⁶ O’GRADY, 2003. 5.

²⁷ WOOD, 1981. 713–714.

²⁸ BUCKLEY–GOTTLIEB, 1988a. 32; MORROW, 2017.

²⁹ GOTTLIEB, 2020.

³⁰ YANG ET AL., 2012.

³¹ Az akadályozott áramlás (vagy a menstruáció elmaradása) általában valamilyen problémára utal, ilyen lehet például a polip, a mióma, az étkezési rendellenesség, a születési rendellenesség vagy a genetikai rendellenesség.

³² STEINER, 1956.

A menstruáció az antropológia szemszögéből

A nőket érintő biológiai folyamatok, mint a menstruáció, a szülés és a menopauza különféle történeti és társadalmi kontextusbeli változásai mindenütt mélyen beágyazódnak a kulturális diskurzusokba, nemcsak a jelentések, de a tapasztalatok szintjén is. A különféle interpretációk ellenére a nyugati társadalmakban a mai napig a menstruáció korlátozó jellegű meghatározásai dominálnak. A vér(zés)t, a női testet és annak működését övező képzetek azonban nem mindenhol negatívak, van, ahol ambivalensként tekintenek a menstruációra, máshol pedig kifejezetten pozitív módon értékelik azt. Az angol *taboo* (tabu) kifejezés a polinéz *tapu* szóból ered, és eredeti kontextusában arra az állapotra utal, ami „*túl erőteljes ahhoz, hogy azt megbeszéljék vagy hassanak rá*”.³³ A tongai ausztronéz nyelvből származó rituális tiltásra vonatkozó kifejezés James Cook 1771-es útja után terjedt el Angliában, ám a polinéz társadalmakban nem feltétlenül pozitív és negatív asszociációk kísérték, hiszen maga a kifejezés sokáig a morálisan semleges „erő” fogalmaként volt használatban, nélkülözve a stigma³⁴ negatív asszociációit.³⁵ A „tabu” szó jelentését tehát nem lehet a tilalmak összességére korlátozni; a menstruációs tabuk nem egyszerűen gyakorlatias szabályok, van, amikor racionális célokat szolgálhatnak, máskor a tilalmak spirituális és misztikus alapja válik meghatározóvá.³⁶ A mikronéziai Ulithi korallszigeten például a mai napig a menstruálók kötelesek elhatárolódní a közösségtől³⁷ és ún. „menstruációs kunyhókba” húzódní. Ők alkotják a „konszociális” kategóriája alapján az „együtt menstruálók” csoportját, akik kézművességgel és relaxációs tevékenységekkel töltik a vérzés idejét.³⁸ Ám az, amit egy kívülálló stigmatizáló száműzetésként érzékelhet, máshonnan nézve a női társasági élet és pihenés tereként jelenik meg.³⁹ A menstruációra is vonatkozatható erő erkölcsileg semleges fogalma túlmutat Polinézián, jelen van Afrikában is.⁴⁰ A menstruáló beng nőkre ugyan több tabu is vonatkozik, ám a tiltások nem abból erednek, hogy a menstruációs vért szennyezőnek tekintik, épp ellenkezőleg: a menstruációs vért az emberi termékenység szimbólumának tekintik, a tabuk nem a beszennyezés ideológiáiból származnak, inkább csak kétféle termékenységet különböztetnek meg (emberi és nem emberi). A menstruációs tabuk ezen nézete szélesebb ontológiai axiómákról beszél, és nem a női beszennyeződés patriarchális elképzeléseiről.⁴¹

Számos afrikai közösségben (például a guineai mande⁴² törzs vagy a zairei mbu-tik⁴³) a női biológiai folyamatot természetesnek tekintik a reprodukcióban és a társas

³³ A *ta* szó jelentése „megjelölni”, a *pu* intenzitást jelölő határozószó, így szó szerinti fordításban a „*tapu*” azt jelenti, hogy „alaposan megjelölni”. Vö. STEINER, 1956.

³⁴ GOFFMAN, 1963.

³⁵ BUCKLEY-GOTTLIEB (EDS.), 8.

³⁶ MANICA-RIOS, 2017.

³⁷ LESSA, 1966.

³⁸ GOTTLIEB, 2020.

³⁹ Lásd részletesebben: KADARIYA-ARJA, 2015; WHITE AT AL., 2013.

⁴⁰ Lásd: GOTTLIEB, 1989; GOTTLIEB, 1992.

⁴¹ GOTTLIEB, 1992.

⁴² Lásd erről például: LEVIN, 2001.

⁴³ Lásd erről például: GOTTLIEB-SACKS, 1984.

életben játszott szerepe okán, és amennyiben vannak is tabuk, azok a közösségben az aktuális politikai, gazdasági és társadalmi kontextusoknak megfelelően dinamikusan változnak. Már ez a néhány példa is megmutatja, hogy a menstruációhoz köthető tabuk egyaránt eshetnek pozitív, negatív, vagy akár ambivalens megítélés alá. A hindu kasztrendszer erőteljesen befolyásolja a menstruációs élményeket: a ciklusra kétértelmű erőforrásként tekintenek, amely vagy hangsúlyozza, vagy megzavarja a család becsület- és kasztállását.⁴⁴ A ghánai asantéknél vannak rituális gyakorlatok a menstruálók esetében, amelyek bizonyos tevékenységeket tiltanak (a férfiak esetében például a főzést),⁴⁵ ugyanakkor olyan gyakorlatok is jelen vannak, amelyek elismerik, hogy egy menstruáló nő képes akár a férfiak hatalmát is megsemmisíteni.⁴⁶ Az ilyen spirituális női erő megszerzése a legtöbb esetben – a nyugati kultúrán kívül – valamilyen megerősítő jellegű rituális szertartáshoz⁴⁷ köthetően alakul ki az első menstruációt idején. Azokon a helyeken, ahol megünneplik az első menstruációt, ez az esemény kritikus jelentőségű a lokális társadalmi gyakorlatban,⁴⁸ mivel ezek a menarche-rítusok segítik a nők társadalomban elfoglalt helyének kialakítását.⁴⁹

Az első vérzés szertartása a női léthez kötődő rítusok közül bizonyos közösségekben egyszerre jelenthet beavatási jellegű, ún. átmeneti rítust (*rite de passage*) és „a menstruációs vér tisztátalan volta” miatt speciális, ún. purifikációs, azaz tisztuló/tisztító jellegű rítust is.⁵⁰ Van, ahol a „szennyezés” szorosabban, máshol pedig kevésbé, de mindenképp kapcsolódik a szakrális és profán dimenziókat egymástól távol tartó határokhoz. Sok esetben a (be)szennyezés az általános szimbolikus és társadalmi rendet fenyegető veszélyekre vezethető vissza – hiszen a test természetes határait „áthágó” (elhagyó) anyagok szimbolikus szennyező anyagként vannak kódolva, ami a társadalmi rendet fenyegető lehetséges veszélyként érzékelhető.⁵¹ A menstruációhoz való viszony az idők kezdete óta két alapvető érték, a nők termékenysége és a rituális értelemben vett tisztátalanság köré szerveződik a világ összes népénél, a különbség abban fedezhető fel, ahogyan a menstruálókat a közösségek „megjelölik”.⁵² A megjelölésnek következménye a menstruáció eufemizálása,⁵³ amely különösen a nyugati értelmezésben van jelen, ahol a vérzés kizárólagosan negatív értéktartalommal bíró, tabusított állapottá válik, méghozzá az első menstruációval.⁵⁴ Ekkor a lányok átlépnek a kulturálisan aszexuálisnak konstruált gyermekorból a nyugati társadalmakra oly jellemző szexualizált,⁵⁵

⁴⁴ CARDIFF, 2016.

⁴⁵ RATTRAY, 1927. 74–75.

⁴⁶ AGYEKUM, 2002. 377.

⁴⁷ RATTRAY, 1927. 69–74.

⁴⁸ NJAMBI-O'BRIEN, 2005.

⁴⁹ DELANEY-LUPTON-TOTH, 1988.

⁵⁰ Lásd erről: VAN GENNEP, 2007.

⁵¹ Egy adott szimbolikus rend szempontjából minden szennyező anyag rendellenes, ám nem minden szimbolikus rendellenességet kell szennyezőnek kódolni. Vö. DOUGLAS, 1984. 1996.

⁵² DEÁKY, 2005.

⁵³ McCLINTOCK, 2018. 24.

⁵⁴ Lásd például: BUCKLEY-GOTTLIEB, 1988a. 1–53; BRUMBERG, 1993; HOUPPERT, 1999.

⁵⁵ A szexuális tárgyiasítás akkor következik be, amikor a nőket testekké redukálják, mégpedig olyan testekké, amelyeket mások használatára és felhasználására szánnak. (FREDERICKSON-ROBERTS, 1997.)

tárgyasított nőiességbe.⁵⁶ A pubertáskor megkezdődő önbjektíváció⁵⁷ a női test egyre nyíltabban szexuális jellegűvé válásával függ össze, aminek okán a lányból nővé érő első menstruálók így mások által szexualizálttá és tárgyiasítottá válnak.⁵⁸

A menarche napjainkra egy olyan fiziológiai eseménnyé vált, amelyet leginkább orvosi biológiai ismeretek kereteznek, ugyanakkor egy genderizált, szexualizált eseményről beszélünk.⁵⁹ A nemi viszonyok létrejötté a hatalomról, pontosabban annak hiányáról szól; a hatalomról, hogy a nő meghatározza a testét, hogy méltósággal és biztonságban éljen benne. Mivel a „nő” meghatározásának központi eleme a reprodukzív potenciál,⁶⁰ ezért amikor a menstruációról beszélünk, a biológiai nem és a társadalmi nem (gender) összemosódik.⁶¹ Az utóbbi időszakban egyre több kutatás⁶² állítja, hogy a nyugati társadalmakban felnövő lányok felkészültnek érzik magukat a menarchéra, a menstruációhoz mégis ambivalens, illetve negatív érzelmeket társítanak.⁶³ Még mindig jellemző a menstruáció kínos, piszkos és undorítótnak feltételezett volta miatti szégyenérzet és szorongás.⁶⁴ Ezek az érzések összefüggésbe hozhatóak a női testi folyamatokra és a szexualitásra vonatkozó társadalmi tabukkal, és az ezzel járó medikalizációval, valamint az ebből következő társadalmi nyomással, amelynek értelmében a női test reprodukciós képességével együtt járó fájdalmat nemcsak el kell viselni, de el is kell rejtteni.⁶⁵ Meglátásom szerint a menstruáció esetében is érvényesnek tekinthető Foucault⁶⁶ azon megállapítása, miszerint az orvostudomány által létrehozott diskurzus meghatározza, hogy mely testek, tevékenységek és viselkedések normálisak.⁶⁷ A menstruáció esetében ez a nőgyógyászati vizsgálatok keretrendszerét jelöli ki, amelyben a testek intézményes szabályozásának és fegyelmezésének eredményeként megtermelődnek a „engedelmes menstruáló testek”.⁶⁸

Az ezredforduló óta mind több kutatót⁶⁹ foglalkoztat a kérdés, hogy vajon a nők menstruációja miért vált széleskörű társadalmi tabuvá, mi az oka a nyugati (a globális északi) társadalmakban a menstruációt övező titokzatosságnak? Vajon mi működteti Germaine Greer elhíresült feminista kötetében, *A kasztrált nőben* azonosított „menstruációs etikettet”, azaz azt, hogy egy nő egy étteremben inkább viszi

⁵⁶ BOBIER, 2020.

⁵⁷ Az önbjektíváció magába foglalja a testről alkotott külső szemlélet internalizálását, vagyis a testi vonzerő és érték külső szemszögből történő megítélését, és az ebből következő, önmagunkkal, mint megtekintendő és értékelendő tárggyal való bánásmódot egyaránt. Lásd erről: MARTIN, 1996; FREDERICKSON-ROBERTS, 1997.

⁵⁸ THORNE, 1994; MARTIN, 1996.

⁵⁹ LEE, 1994.

⁶⁰ FAUSTO-STERLING, 2000.

⁶¹ BOBIER, 2020.

⁶² Lásd például: MORSE-MCKINNON, 1987; KOFF-RIERDAN, 1995b.

⁶³ KOFF-RIERDAN, 1995b. 795–811.

⁶⁴ Vö. például: BROOKS-GUNN-RUBLE, 1982; GEORGE-MURCOTT, 2011; LEE, 1994; MOORE, 1995; KISSLING, 1996.

⁶⁵ BRUMBERG, 1997.

⁶⁶ FOUCAULT, 1977; FOUCAULT, 2001.

⁶⁷ Például: BARTKY, 2014; BORDO, 1989; PYLPA, 1998; PATTERSON, 2014.

⁶⁸ PYLPA, 1998. 30.

⁶⁹ Lásd például: BOBEL, 2006; BROOKS-GUNN-RUBLE, 1982; GOLUB, 1992; JOHNSTON-ROBLEDO-BALL-LAUTA-ZEKOLL, 2003; STUBBS-COSTOS, 2004.

magával az egész táskáját a női mosdóba, ahelyett, hogy egyszerűen csak egy tampon vagy betétet tartana a kezében?⁷⁰ Vajon miért titkolunk valamit, amiről úgyis tud mindenki?

A menstruációs tabuk provokációja: a menstruációs aktivizmus a feminizmus második hullámában

A menstruációról szóló társadalmi diskurzus megváltozása a 20. századot végigkísérő feminizmus hullámaival hozható összefüggésbe, de a téma köztudatba való beemelése a feminizmus második hullámával vette kezdetét az 1960-as évek végén – jelen írás tehát a menstruációs higiénia amerikai társadalomtörténetébe kalauzol, megmutatva azt, hogy milyen tényezők mozgatták a menstruációs aktivizmus ügyét. Ebben a folyamatban kiemelt szerepet kap az amerikai feminista egészségügyi mozgalom kulcsfontosságú katalizátora, a mai napig működő Boston Women's Health Book Collective (BWHBC) nonprofit szervezet, és az általa gondozott edukációs anyagok, illetve az éledező feminista művészet, hiszen ezek az alkotások nemcsak a nők reprodukciós jogainak hiányára irányították rá a figyelmet, de azokra a nyelvi kategóriákat és a társadalmi normákat egyaránt uraló férfiközpontú perspektívára is, ami az olyan női élményeket, mint amilyen a menstruáció, a normától eltérőként, sőt titkolni valóként jelenítette meg. Az 1960-as évek végétől színre lépő, a menstruációt, illetve a vérzést feldolgozó feminista szerzők alkotásaiban közös, hogy a menstruációval kapcsolatos női tapasztalatokat a saját feltételeik szerint kezdték el vizsgálni, és a menstruáció(s) vérzés) újfajta feminista interpretációi szép lassan elkezdtek szétfeszíteni azt a keretrendszert, amely meghatározta a menstruációs tudás előállításának megszokott módját, következésképp azt, hogy tulajdonképpen mi minősül a menstruációról való tudásnak, és kinek van hatalma azokat előállítani.

Előzmények: edukációs reklámanyagok a menstruációról

A menstruációhoz kapcsolódó ismeretterjesztés a Boston Women's Health Book Collective által kiadott anyagok előtt is létezett. Az 1970-es évek előtti időszakban a menstruációról szóló információk az iskolai szocializációs színtérhez köthetőek, és leginkább a menstruációs termékek gyártói által készített edukatív anyagok formáiban jelentek meg.⁷¹ Ezek közül a legismertebb egy Walt Disney-produkció volt, a *Story of Menstruation (A menstruáció története)*⁷² című animációs film, amit a korszak ünnepelt gyerekfilmjeinek – a *Pinokkió* (1940) vagy a *Dumbo* (1941) – rendezője, Jack Kinney jegyzett. A film a higiéniai termékeket gyártó International Cellu Cotton Products Company (ma Kimberly-Clark) megrendelésére készült,⁷³ amivel a cég a potenciális fiatal fogyasztói körében a kötszerekhez használt cellulózalapú

⁷⁰ GREER, 1984.

⁷¹ FREIDENFELDS, 2010. 48.

⁷² A rövidfilm megtekinthető itt: <https://www.youtube.com/watch?v=bjIJZyoKRlg> (Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

⁷³ GRIFFIN, 2000. 35–37.

termékfejlesztésének eredményét, az első tömeggyártott női higiéniai termékeit (Kotex) szerette volna népszerűsíteni – nem mellesleg az 1931 óta forgalmazott, és a fogyasztók körében egyre népszerűbbé váló Tampax rovására.⁷⁴

A filmben a menstruáció folyamatát leíró biológiai panelek és az ezeket illusztráló animációs szekvenciák váltakoznak három nagyobb tematikai egységbe rendezve: az első a menstruációs ciklus hormonális működését magyarázza el a tinilányoknak, amit a vérzési időszakra vonatkozó higiéniai, illetve társas viselkedésre vonatkozó tanácsok követnek, miképp a történész Sharra Vostral találóan megjegyzi, egy olyan kamaszlány tolmácsolásában, aki „egy nagy fejű és apró testű lányként meglehetősen hasonlított Walt Disney Pán Péterének Csingiling figurájára”.⁷⁵ A menstruáció és különösen a menarche filmes ábrázolása és nyelvezete is újszerű volt az 1940-es évek közepén. Az 1946-ban debütáló edukációs kisfilmben a menstruációval összefüggésben a szex és/vagy a szaporodás (reprodukciónak) szerepe nem kapott helyet, ami illeszkedett is a korszakban érvényesülő konzervatív erkölcsi normákhoz. Mindazonáltal Amerika történetében először ebben a fekete-fehér alkotásban hallható a menstruáció kapcsán a „vagina” kifejezés. A film képi és szöveges világa konzervatív, de már igazodott a modernebb társadalmi elvárásokhoz, míg a Cellu Cotton Products által készített, korábbi felvilágosító füzetben – *As One Girl to Another (Mint egyik lány a másiknak)* – még nem használták a „menstruáció” kifejezést sem.⁷⁶

A menstruációval kapcsolatos iskolai felvilágosító ismeretterjesztés azonban nem korlátozódott csak erre a filmre, a megrendelő ugyanis Kotex termékmintákat tartalmazó 20 oldalas reklámbrosúrát is mellékelte. Am ahogy a film, úgy a felvilágosító füzet egészségügyi szakértői is férfiak voltak, az egyetlen női kivétel a film narrátora volt – az a Gloria Blondell, akiknek a hangját az ifjúság Donald kacska Daisy nevű kedveseként ismerhette.⁷⁷ A menstruáció filmes ábrázolása egyértelműen újszerű lépés volt: a megrendelő edukációs anyagai, ahogy a korábbiak, úgy ez a hollywoodi-i alkotás is kifejezetten a menstruációt és nem a szexuális felvilágosítást célozta. Elég információt adtak a menstruációról ahhoz, hogy hasznosnak tűnjenek termékeik a szülők és lányaik számára, de nem mutatták be olyan részletesen a reprodukció folyamatát, hogy a szülők vonakodtak volna a termékek vásárlástól.

A rövidfilmet és a mellékelt füzetet 1946-tól több mint 100 millió középiskolás lány látta, s végül több mint harmincöt éven át volt az amerikai ifjúság felvilágosításának egyik fontos eleme. „Azon az 1965-ös napon, a film végén, amikor mindannyian megkaptuk a Nagyön személyesen a tiéd című füzet egy-egy példányát, figyelmeztettek minket, hogy a fiúk kíváncsiak lesznek rá. Azt is elmondták nekünk, hogy a fiúk nem láthatják őket.” – idézi fel az emlékeit Gayo Gamber 2019-ben a füzetéről az amerikai menstruációs termékek hirdetéseinek diszkurzív analíziséről szóló tanulmányában.⁷⁸

⁷⁴ HEINRICH–BATCHELOR, 2004. 121.

⁷⁵ VOSTRAL, 2008. 123.

⁷⁶ Az 1920–30-as évek felvilágosító reklámanyagai még a „(meg)tisztítással” szó utaltak a női vérzési ciklusra. Erről lásd a 1929-es a *Marjorie May's Twelfth Birthday (Marjorie May tizenkettedik születésnapja)* című edukációs anyagot: CALLENDER, 1932.

⁷⁷ FREIDENFELDS, 2010.

⁷⁸ GAMBER, 2019. 83.

Ebben épp arról a napról ír, amikor ötödikesként a fülöp-szigeteki amerikai iskolában először látta *A menstruáció történetét*.⁷⁹ Az ominózus füzetben Csingiling figurája kalauzolja el az olvasót a menstruációhoz kapcsolódó babonák, feltételezések és a köztudatban élő félreértések világába, segítséget kínálva az első menstruáció okozta „új problémákra”, tehát arra, hogy „miképp lehet mosolyogva megenni azokon a bizonyos napokon, és milyen taktikákat érdemes figyelembe venni a higiénia, a sport vagy a társas interakciók esetében akkor, ha valaki épp menstruál”.⁸⁰

A füzet utolsó néhány oldala klasszikus reklámszöveg: az olvasó információkat kap arról, hogy a konkurens termékekhez képest a Kotex miért jobb választás. Szintén újdonság, hogy ebben a brosúrában már helyet kapott egy, a menstruációs ciklus tudatos vezetését megkönnyítő (örök)naptár is, illetve a menstruációs görcsöket enyhítő tornagyakorlatsor.⁸¹ A Kotex 1940-es évekbeli reklámszövegei illeszkednek a korszakot jellemző normatív és férfiak által dominált diskurzushoz, amely szerint a vérzés természetes és normális fiziológiai folyamat, ám a vérzést illendő titokban tartani. A titok legfőbb öreként fellépő termékgyártás ráerősített a védelem narratívájára, mondván, a menstruációs higiéniai termékek (tamponok, betétek) viselésével a menstruáció biztosan nem látható, ráadásul elég kisméretűek a termékek ahhoz is, hogy feltűnésmentesen elrejtőzzenek a női táskában.⁸² A korszak marketingüzenetei nagy mértékben segítették a menstruáció tabusítását, amely azon a nyilvánvaló paradoxonon alapult, hogy valójában csak abban az esetben derül ki mások számára a menstruáció ténye, ha a menstruációs vér láthatóvá válik. Az átvérzés tabusított állapotára való reflexió azonban csak később, az 1960-as évek végétől mind hangosabban zajló szexuális forradalom hatására egyre jobban éledező feminista művészek által jelenik majd meg.

A menstruáció felértékelődése a reprodukciós jogokért vívott küzdelemben

Az amerikai szexuális forradalom lendületét több minden befolyásolta, ezek közül a menstruációhoz köthető tabuk szempontjából különösen fontos a természetudományos diskurzusban az 1950-es évektől az olyan tabusított témákkal foglalkozó új megközelítések megjelenése, mint a női szexualitás,⁸³ vagy olyan úttörő, a szexualitással és reprodukcióval foglalkozó kutatóintézetek⁸⁴ létrehozása, amelyek a szexuális egészség és tudás előmozdítása érdekében születtek. A női szexualitásról alkotott társadalomtudományi narratíva megjelenése a szélesebb (természet)tudományos diskurzusban, így például Simone de Beauvoir *A második nem*⁸⁵ című munkája jelentős lendületet adott a szexuális forradalomnak, hiszen új alapokra helyezte a biológiai *versus* társadalmi nem megkülönböztetésének kérdését. Így mire 1960 májusában az FDA (Food and Drug Administration; Élelmiszer- és

⁷⁹ <http://www.mum.org/veryp61.htm> (Utolsó letöltés: 2022. július 1.)

⁸⁰ *Kotex*, 1948. 1–8.

⁸¹ *Kotex*, 1948. 7–8.

⁸² KISSLING, 2006.

⁸³ Lásd például: KINSEY, 1948. 1953; MASTERS-JOHNSON, 1966.

⁸⁴ Ilyen például az Indianai Egyetemen a Kinsey Institute for Research in Sex, Gender, and Reproduction (Nem-, Gender- és Reprodukciókutató Intézet).

⁸⁵ BEAUVOIR, 1949.

Gyógyszerügyi Hivatal) engedélyezte a szájon át szedhető fogamzásgátló tablettá forgalmazását.⁸⁶ A siker garantált volt, hiszen lehetővé tette a nők számára, hogy a terhességtől való félelem nélkül gyakorolhassák a szexualitásukat.

A szexuális forradalom középpontjában az – az akkoriban radikális – elképzelés állt, hogy a nők a férfiakhoz hasonlóan élvezik a szexet, és szexuális igényeik vannak. A feministák azt állították, hogy az egyedülálló nőknek ugyanolyan szexuális vágyaik vannak, és ugyanolyan szexuális szabadsággal kell rendelkezniük, mint bárki másnak a társadalomban. Ebben az érvelésben a szexuális forradalom a nők szexuális felhatalmazásáról szólt. A társadalom konzervatív elemei számára azonban a tablettá, ahogyan egyébként a szexuális forradalom is, a promiszkuitásra való felhívást, pontosabban az amerikai társadalom alapja – a család – elleni támadást jelentette. A tablettá megjelenése egy olyan időszakra tehető, amikor az Egyesült Államok harminc tagállamában a fogamzásgátló eszközök árusítását törvények korlátozták, és az orvosi és tudományos közösség nagy része óvakodott attól, hogy részt vegyen a születésszabályozás új formáinak kiterjesztésében. Ez a gyógyszerfejlesztés a reprodukív jogokért vívott mozgalom két képviselőjéhez köthető, akik hittek abban, hogy a nők testük feletti rendelkezési joga ugyanolyan fontos, mint a szavazati joguk,⁸⁷ és fáradhatatlanul érveltek amellett, hogy egy aszpirinhez hasonló tablettá a születésszabályozás természetes formája lehet.⁸⁸

Az úttörőnek számító hormonális fogamzásgátlási módszer forradalmi változásokat eredményezett a korabeli női szerepét illetően: lehetővé tette a nők számára, hogy karriert csináljanak, ösztönzően hatott a szexhez való nyitottabb hozzáállásra és az akkor még illegálisnak számító abortuszok számát is csökkentette. Mindazonáltal, a tablettá a női test szexuális potenciáljának piacosítását is magával hozta, amelyből a genderrezsím hierarchikussága miatt a nők mellett ismét a férfiak (és a nagytőkések) tettek szert profitra, mivel az új típusú fogamzásgátlás aránylag biztonságossá tette a nem reprodukív szexet (vö. prostitúció, illetve a pornó iparágga fejlődése).⁸⁹ Az 1960-as évek Amerikájának konzervatív értékrendjét azonban nemcsak a fogamzásgátló tablettá népszerűsége sokkolta, hanem az évtized végének ellenkultúrája, a hippí szubkultúra által közvetített „szabad szerelem” filozófiája is, főképp az 1969-es woodstocki fesztivált övező országos médiafigyelmet követően. Ezek az események mind hozzáadódottak az 1960-as évek második feminista hullámának fokozatos térnyeréséhez, ez pedig végső soron a menstruációs tudástermelés megváltozását implikálta. Ahogy a női szexualitás és a házasság előtti szex kilépett az árnyékból, úgy vált a konzervatívok körében a tablettá a szexuális forradalom bűnbakjává, hiszen lehetővé tette a nők számára is a szex és a reprodukció elválasztását.

A feminizmus második hullámához köthető, radikális, baloldali feministákat tömörítő Women’s Liberation Movement (WLM, Nők Felszabadítása Mozgalom)

⁸⁶ 1957-ben a tablettá szedése még csak a menstruációs zavarok kezelésére volt megengedett.

⁸⁷ CHESLER, 1992.

⁸⁸ A termékfejlesztés mögött a modern születésszabályozási mozgalom megalapítójaként ismertté vált Margaret Sanger, illetve az biológusként diplomázott szüfrazsett, Katharine Dexter McCormick állt, akinek öröksége végül hozzásegítette Gregory Goodwin Pincus kutatásait ahhoz, hogy a kombinált fogamzásgátló tablettá megszülethessen. Lásd: FIELDS–DEXTER, 2003.

⁸⁹ CSÁNYI, 2020. 42.

egyik almozgalmaként hivatkozott Women's Health Movement (WHM, Női Egészségügyi Mozgalom) az amerikai feminista mozgalom azon aktivista aspektusára utal, amelyben a női egészségügy átfogó reformjának igénye került napirendre. A WHM alapfeltevése szerint az uralkodó orvosi rendszerben a nők nem rendelkeznek a testük és egészségük felett, mivel az elsősorban férfiak által működtetett egészségügyi rendszer figyelmen kívül hagyja a nők egyedi testtapasztalatait, következésképp nem nyújt a nők igényeinek megfelelő ellátást.⁹⁰ Sok feminista érvelt azzal, hogy a nők másodosztályú társadalmi státuszát erőteljesen megerősítették a jogi és az orvosi intézmények (és az ezeket az intézményeket benépesítő férfi jogalkotók és orvosok), amelyek korlátozzák a nők azon képességét, hogy saját maguk döntsenek a reprodukív egészségügyi ellátásról.⁹¹ Ennek megfelelően különféle önszervező módszerek, feminista vezetésű klinikák és segédanyagok sokaságának megjelenésével vette kezdetét az a folyamat, amely annak tudatosítását célozta, hogy az egészségügyi szükségletek kielégítésében a nők magukra és egymásra számíthatnak és támaszkodhatnak.⁹² Nem véletlenül vált a Women's Liberation Movement a legális abortuszért folytatott kampányának legfontosabb elemévé az, hogy a nőket megilleti a döntés, hogy szexuális kapcsolatokat létesítsenek anélkül, hogy feltétlenül megházasodnának és családot alapítanának, azaz reprodukív autonómiára van szükség, amihez könnyen hozzáférhető és megfizethető fogamzásgátlásra és legális abortuszra egyaránt szükség van.⁹³

Az aktivisták az orvosi szexizmussal kapcsolatos személyes negatív tapasztalataikra reagálva ingyenes, kizárólag nőknek szánt klinikák építésébe kezdtek, mivel hittek az olyan ellátásban, amely hatással tud lenni nemcsak az orvosi ellátás jellegére, de az általános női egészségfelfogásra (beleértve a menstruációt) is. Tulajdonképpen ezek a nők indították el azt, amit ma „feminista női egészségügyi mozgalomnak” nevezünk.⁹⁴ Az időközben egyre nagyobb lendületet kapott feminista mozgalom egyik progresszív csoportja, a Cell 16 tevékenységét szintén fontos megemlíteni a korszakban erőteljesen tabusított módon jelenlévő menstruációról alkotott felfogás megváltozásában. Ez már csak azért is lényeges, mert épp ennek a csoportnak az egyik akciója, az 1969 májusában Bostonban megrendezett „női” konferencia volt a Women's Health Book Collective (BWHBC) megalapításának inkubátora.⁹⁵ A Notre Dame Rendház által működtetett Emmanuel College kétnapos rendezvényének unikalitása nem kizárólag a témákban rejlett (volt szó a Nők Felszabadítási Mozgalom érvényesülési lehetőségei mellett a szexről, az anyaságról és a nőket érintő különböző típusú elnyomásról), hanem sokkal inkább abban, hogy a szervezők önvédelmi taekwondo edzéseket⁹⁶ is tartottak.

⁹⁰ BOBEL, 2008.

⁹¹ NELSON 2015. 20.

⁹² MORGEN, 2000; RUZEK, 1979; WEISMAN, 1998.

⁹³ NELSON, 2015. 21

⁹⁴ NELSON, 2015. 27–28.

⁹⁵ A New England Regional Female Liberation Conference (Új-Angliai Regionális Női Felszabadítási Konferencia) tematikája elérhető itt: <https://www.ourbodiesourselves.org/our-story/history/how-it-came-to-be-remembering-the-1969-female-liberation-conference/emmanuel-conference-1969-web/> (Utolsó letöltés: 2022. augusztus 2.)

⁹⁶ ECHOLS, 1989. 158.

Az 1968 és 1974 között Boston környékén tevékenykedő Cell 16 csoport⁹⁷ volt „az első, amely felismerte a nők önvédelmének politikai jelentőségét”,⁹⁸ mondván, hogy a küzdősporton keresztül a nők új és más módon tanulnak meg viszonyulni a testükhöz.⁹⁹ A Boston Women’s Health Book Collective (BWHBC)¹⁰⁰ nonprofit szervezet inkubátora is ez a konferencia volt, egészen pontosan a *Women and Their Body (A nők és a testük)* címmel rendezett műhelybeszélgetés, ahol napirendre került a jelenlévők az orvosokkal és az egészségüggyel kapcsolatosban tapasztalt hiányérzete, miszerint a női test működéséről (beleértve a vérzési ciklust is) több és személyesebb információra lenne szükség. A BWHBC tagjai, jellemzően fiatal, fehér, középosztálybeli, magasan kvalifikált nők célja a kezdetektől az ismeretterjesztés volt, ami egyfajta modellként szolgálhat a nők számára abban a folyamatban, amely során megismerik önmagukat, kommunikálnak az orvosokkal, ezzel is kikényszerítve a nők egészségügyi ellátásának javítását.

A szervezet tagjai 1970-ben a New England Free Press-szel együttműködve egy 193 oldalas, kapcsos újságpapírra fűzött, 75 centbe kerülő kurzusanyagot adtak ki *Women & Their Bodies, A Course (A nők és a testük, egy kurzus)* címmel. A sokszorosított szöveg egy év leforgása alatt állt össze, egy – mai kifejezéssel élve – partícipatív tanulásalapú kutatási projekt eredményeként, amely segíti a saját test megértését.¹⁰¹ A kötet 19 szerzője¹⁰² feldolgozta *A nők és a testük* műhelymunka tapasztalatait és kérdőívet készítettek, amely a nők a testükkel kapcsolatos érzéseire és az orvosokhoz való viszonyra kérdezett rá.

A nem túl biztató eredményeket látva az egyes témákat előbb egyénileg, orvosi szakkönyvek, biológiai szakcikkek és nővérekkel készített interjúk segítségével kutatták, majd „tesztelték” is ezeket az eredményeket női csoportokban.¹⁰³ A tudásmegosztáson alapuló közös tanulás segít felkészülni azoknak az intézményeknek az értékelésére, amelyek feladata a nők egészségügyi szükségleteinek megfelelő kielégítése lenne – vélekedtek a szerzők. A megfelelő információk birtokában ugyanis a nők így képessé válnak arra, hogy proaktívan döntsenek arról, hogy mikor essek nek teherbe, vagy hogy milyen fogamzásgátló módszereket válasszanak. A saját

⁹⁷ A csoport hatéves működése alatt radikális társadalmi változásokat szorgalmazott, amelyek nagy része a *No More Fun and Games: A Journal of Female Liberation (Nincs több móka és kacagás: A női felszabadítás folyóirata)* című kiadványukban jelent meg. A folyóirat többek között megvitatta a cölibátus és a női szeparatizmus előnyeit, a nukleáris család lerombolását, valamint az ingyenes, teljeskörű, nem kötelező gyermekgondozási központok szükségességét. Vö. SCHULTZ, 2019. Az első lapszám megtekinthető itt: <https://repository.duke.edu/dc/wlmpc/wlmmms01029> (Utolsó letöltés: 2022. június 25.)

⁹⁸ DOUGLAS, 1975.

⁹⁹ SCHULTZ, 2019. 1553.

¹⁰⁰ A nonprofit szervezet honlapját lásd: www.ourbodiesourselves.org (Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

¹⁰¹ Az 1970-es kiadás az alábbi linken olvasható: <https://www.ourbodiesourselves.org/wpcontent/uploads/2014/04/Women-and-Their-Bodies-1970.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. október 4.)

¹⁰² A kollektíva tagjai: Nancy Miriam Hawley, Wilma Diskin, Jane Pincus, Abby Schwarz, Esther Rome, Betsy Sable, Paula Doress, Jane de Long, Ginger Goldner, Nancy London, Barbara Perkins, Ruth Bell, Wendy Sanford, Pam Berger, Wendy Martz, Lucy Candib, Joan Ditzion, Carol Driscoll és Nancy Mann.

¹⁰³ *Our Bodies, Ourselves*, 1970. 3.

test működéséről való tudás nélkül a nők elidegenednek a saját testüktől, és szükségszerűen egyenlőtlen helyzetbe kerülnek a férfikkal szemben, vallották a kötet szerkesztői.¹⁰⁴

A tananyag 12 fejezetre osztható, ezekben a menstruáció nem kapott külön részt, a ciklus biológiai leírása mellett mindössze a fogamzásgátló módszerek esetében, illetve a rendellenes vérzés és betegségek dimenziójában kerül csak említésre, bár szerepel a kötetre jellemző, személyes jellegű visszaemlékezésben, amelyek az első menstruációval együtt tapasztalt szégyent elevenítik fel. Egy évvel később, 1971-ben a szerzők megváltoztatták a kötet címét *Our Bodies, Ourselves*-re (*Testünk, önmagunk*), hangsúlyozva a személyes nézőpont fontosságát, illetve mérsékeltebb áron is kínálták (30 cent) – a kötet végül 225 ezer példányban kelt el. Már az 1970-ben kinyomtatott tudásanyag terjesztése sem korlátozódott Bostonra, az egész ország területén lehetett kapni mindkét kiadást.¹⁰⁵

1972-ben az alapító szerzők, akik ekkora már hivatalosan is Boston Women's Health Book Collective (BWHBC) néven ténykedtek, úgy döntöttek, hogy egy még szélesebb közönség elérése érdekében egy *mainstream* kiadó segítségével, a Simon & Schusterrel közösen fogják megjelentetni az új kiadást – ez lett az 1973-as *Our Bodies, Ourselves: A Book by and for Women* (*Testünk, önmagunk: Egy könyv nőktől nőknek*). A könyv első fejezetében – *Our Changing Sense of Self* (*Változó önismeretünk*) – a szerzők részletekbe menően értékelik azt a folyamatot, amely során egy csoport fiatal főiskolát (egyetemet) végzett nő egymásra talál Bostonban, és önfeltáró reflexív beszélgetésekbe kezd, amelyek tudatformáló ülésekké, végül pedig a női összetartást segítő (*sisterhood*) ismeretterjesztő projekté fejlődik BWHBC néven. A szöveg megmutatja, hogy a „nőkonferencián” megkezdődött „orvos-probléma” feltárását miképp mozgatta „az a frusztráció és düh azokkal az orvosokkal szemben, akik leereszkedők, paternalisták, ítélkezőek és nem informatívok voltak a női páciensekkel”.¹⁰⁶ A könyv egyértelműen újszerű volt abban, hogy kihangosította azoknak a nőknek tapasztalatait, akik az 1970-es évek nőiesnek (és férfiasnak) tekintett szerepeivel nem voltak elégedettek, hiszen „csak feleségnek, vagy feleségnek és anyának lenni, és a munkát másodlagosnak tekinteni túlságosan korlátozó” volt számukra.¹⁰⁷

1973-ra a feminista edukációban élharcos szerepet vállaló BWHBC-nek már 12 tagja volt, és a soron következő, immáron 276 oldalas kötetben a szerzők pótolták a nők reprodukciós egészségéhez kapcsolódó, kimaradt témákat, így például a menopauza tárgyalására is sor került. Így már összesen 15 nagyobb fejezet járta körbe a női lét különböző dimenzióit. A reprodukció és a sexualitás anatómiája, élettana, a nemi betegségek, az együttélés és kapcsolatok dinamikája, a bostoni melegközösség, a mozgás és étkezés szerepe a nők életében, a nemi erőszak és az önvédelem, a születésszabályozás, az abortusz, a gyerekvállalás, az egészségügy működése és hasonló témák kerültek megjelenítésre a kötetben. Az egyes szám első személyben leírt tapasztalatokkal kiegészített és a valósághű illusztrációk az 1973-as kötetet is igen sikeressé tették. Ám a menstruáció ebben a kiadásban is csak

¹⁰⁴ *Our Bodies, Ourselves*, 1994. 352–57.

¹⁰⁵ *Our Bodies, Ourselves*, 1970. 4.

¹⁰⁶ DITZION, 1973. 10.

¹⁰⁷ DITZION, 1973. 5.

érintőlegesen és a fiziológiája okán kerül bemutatásra a szaporodás és a szexualitás anatómiájának szentelt négy és fél oldalas alfejezetben. A női vérző testet övező tabukat szinte nem is érintik a szerzők – ez azonban összhangban volt a menstruációval kapcsolatos korabeli attitűdökkel.

A menstruációs tabuk művészeti interpretációi

A menstruációs aktivizmust mozgató „kritikus menstruációs tudatosság”¹⁰⁸ az 1970-es évek közepén kezdett kibontakozni. 1973-as év ikonikus pont volt az amerikai történelemben, több szempontból is. A legfontosabb, a szabad abortuszjog mérföldkövének számító Roe kontra Wade ügyben született, a Legfelsőbb Bíróság által hozott állásfoglalás volt 1973. január 22-én az, ami végső soron sikert hozott az 1960-as évek amerikai szexuális forradalmában, a művi terhességmegszakítás engedélyezése iránt folytatott feminista küzdelemben. Az abortusz volt a feministák által követelt legvitatottabb egészségügyi szükséglet, a legalizálását célzó kampányokban részt vevő feministák, illetve a női egészségügyi mozgalomban tevékenykedő aktivisták is azt szerették volna elérni, ha a nők megértik, hogy az abortusz legitím választás, amely döntést nem kell szégyellni.

A Roe kontra Wade ítélet kimondta, hogy egy amerikai tagállam sem tilthatja meg teljes mértékben az abortuszt, ezzel megteremtve a nő saját teste feletti (ön) rendelkezési jogának alkotmányos védelmét.¹⁰⁹ A feministák úgy érezték, hogy nagy lépést tettek a szexuális egyenlőség felé azzal, ahogy az abortusz fokozatosan legálissá és könnyebben elérhetővé vált Amerika egyes tagállamaiban, majd az 1973-tól országosan is elérhető beavatkozás lett.¹¹⁰ A női egészségügyi mozgalomról szóló történeti munkák azt mutatják, hogy a feminista egészségügyi mozgalom aktivistái képesek voltak megteremteni a reprodukció, az egészség és a szexuális autonómia közötti kapcsolatokat.¹¹¹ A nők saját testük és reprodukzív funkcióik feletti rendelkezési jogának elfogadása, a legális abortusz mint társadalmi gyakorlat elérése egyértelmű értékváltozást mutat az amerikai társadalomban.¹¹² Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a reprodukzív döntéshozatal előbb az 1960-as fogamzásgátló tablettával, majd az 1973-as legális abortusszal változott, mindazonáltal a születésszabályozással kapcsolatos információk és a fogamzásgátlókhoz való hozzáférés erősen szegregált maradt,¹¹³ méghozzá az etnikai származás és társadalmi státusz szerint: míg a fehér középosztálybeli nők az 1960-as évek óta a tablettát részesítették előnyben, és már a Roe kontra Wade ítélet előtt is megengedhették maguknak a biztonságos abortuszt, addig a színesbőrű nőket a sterilizáció vagy a hosszú távú fogamzásgátlók (például hormonimplantátumok, méhen belüli eszközök) felé szorította rendszer.¹¹⁴

¹⁰⁸ BOBEL, 2008. 741.

¹⁰⁹ Az Egyesült Államok Legfelsőbb bírósága 2022-ben helyezte ezt hatályon kívül, aminek következtében a tagállamok akár be is tilthatják a terhességmegszakítást.

¹¹⁰ KAPLAN, 1995. 15–30.

¹¹¹ Vö. HOUCK, 2012; KLINE, 2010; VALK, 2008.

¹¹² HEINEMANN, 2018. 219.

¹¹³ Uo., 2018. 230.

¹¹⁴ NELSON, 2003.

Kevésbé ilyen horderejű, ám ugyancsak fontos esemény volt 1973 júliusában egy péntek 13-i napon az első feminista Bleed-In (Be/vérzés) női rituálé megrendezése Baltimore-ban. Az eseményt három feminista értelmiségi nő, Janice Delaney, Mary Jane Lupton és Emily Toth szervezte, akik másik tíz nővel együtt egy különleges szeánszon megfogadták, hogy mindent megtesznek azért, hogy a menstruációs kultúra női története megszülethesen. A rendezvény idejére az egyik szervező, Mary Jane családi háza teljesen átalakult: a fürdőszobát a menstruáció különböző szimbólumaival díszítették fel, paradicsomszösszal bekent betéteket szórtak szét a nappali padlóján és menstruációs graffitiket írtak a szoba falaira.¹¹⁵ „Történeteinkre az este italával koccintottunk: egy Bloody Maryvel. Később az este folyamán megnéztük a Modess és a Kotex oktatófilmjeit, valamint azt a videokazettát, amelyen nyolc idősebb nő beszélget a menopauzáról. Az este végére világossá vált – különösen hármunk számára –, hogy a »Bleed-In« új értelmet adott a női testvériség [sisterhood] fogalmának.”¹¹⁶ Ez olvasható a Delaney, Lupton és Toth szerkesztésében 1977-ben megjelent *The Curse: A Cultural History of Menstruation (Az átok: a menstruáció kultúrtörténete)*¹¹⁷ című tanulmánykötet bevezető szövegében, arról, hogy mi motiválta az első könyv megszületését, amely kifejezetten a menstruációval foglalkozott, egy olyan jelenséggel, ami „a nők férfiak általi ellenőrzésének egyik tényezője a posztindusztriális amerikai társadalomban is”.¹¹⁸

A szerkesztők kifejezetten a tabusított amerikai nőt állítják a feminista figyelem középpontjába; a kirekesztés különféle tabuit feldolgozó tanulmányok olyan tudásterületek, mint az antropológia, a szociológia és pszichológia releváns empirikus kutatási eredményeit inkorporálták. A kötet külön fejezetet szentel a szex és menstruáció kérdéseinek, megvizsgálja az első menstruációhoz köthető rítusokat, de foglalkozik azokkal az orvosi mítoszokkal is, amelyek a szerzők szerint hozzájárultak a tabusított amerikai menstruáló nő képének megteremtéséhez. A kötet második nagyobb tematikai egysége a menstruációs politika dimenzióját tárgyalja, bemutatja a menstruációs ciklus mindennapi praxisát (például a premenstruációs tünetek és a „női hisztéria” sztereotípiáját), de arról is ír, hogy a pszichoanalízis képviselőinek hatására a diskurzusban a menstruáció megkezdése milyen összefüggésbe hozható a lányok első rituális beszennyeződésével.

A kötet példák során keresztül tárgyalja továbbá a populáris képzeletben, például viccekben, reklámokban (vö. eufémizmus), vagy épp különféle irodalmi alkotásokban a menstruáló nő képzetét. A szerzők figyelmet szentelnek a menopauzának is, annak a szintén tabusított időszaknak, amikor a menstruáció lezárul. Fontosnak vélik továbbá a férfiak a menstruációs ciklushoz fűződő komplex viszonyának elemzését is. A kötet zárófejezete a menstruációs csend megtörésének azon referenciapontjait veszi sorra, amelyek az éledező feminista művészekhez kötődnek. Ebben az összefüggésben szimbolikus állomásként hivatkoznak Judy Chicago „a puritán lelkek felbőszítésére szánt vörös zászlója”,¹¹⁹ a *Red Flag* (1971) című kézzel

¹¹⁵ DELANEY–LUPTON–TOTH, 1977. 242.

¹¹⁶ Uo., 1977. 242.

¹¹⁷ Uo., 1977. 110.

¹¹⁸ Uo., 1977. 2.

¹¹⁹ Uo., 238.

készített litográfiájára.¹²⁰ A rózsaszín, szürke és fekete tónusú képen egy árnyékba burkolódzó női láb látható, amelynek egyikét egy kéz takarja el, ami épp egy vöröses színű tampont tart. Az alkotás egy olyan ritualizált mindennapi cselekedet ábrázol, amit a legtöbb nő személyesnek minősítene, ám a szerzők szerint ez áttörésként értelmezhető a menstruációs tabuk nyilvánossá tételének dimenziójában.¹²¹

A kötet szerzői különösen fontosnak vélik a korai feminista, vérzést feldolgozó művészeti interpretációk közül a korszakot jellemző, a menstruációhoz való általános prúd hozzáállás kritikáját bemutató *Womanhouse* installációt 1972-ből, amely szintén Chicagóhoz köthető. A California Institute of the Arts kísérleti programja, a Feminist Art Program (FAP, Feminista Művészeti Program¹²²) keretein belül megvalósult projekt Faith Wilding és Miriam Schapiro részvételével született, és a performanszokkal egybekötött installáció a nők hagyományos társadalmi szerepeinek kritikáját célozta.¹²³ Nem mellesleg reflektált arra, hogy az FAP-nek az 1971-es tanév kezdetén nem volt önálló műterme a kampuszon, így a nőkről alkotott esszencialista sztereotípiákat, pontosabban – ahogy a filozófus Judith Butler fogalmaz, „a fehér, ciszgender, (feltehetően) heteroszexuális és középosztálybeli háziasszonyról alkotott általános társadalmi tapasztalatot”¹²⁴ az akció kitalálói egy szimbolikus helyszínen, egy üresen álló hollywoodi viktoriánus házban mutatták be.

Az egy hónapon keresztül látogatható kezdeményezés az egyik legkorábbi feminista műalkotás volt, amely megkérdőjelezte a határokat az esszenciális és a konstruált női identitás jelentése között, reagálva az 1970-es évek Amerikájában a nőket célzó társadalmi elvárásokra.¹²⁵ Chicago *Menstruational Bathroom* (*Menstruációs fürdőszoba*) című installációjában¹²⁶ egy fehérre festett fürdőszobában számtalan menstruációs higiéniai terméket helyezett el, a szárítókötélre véres alsóneműket lógatott fel, a szemetest pedig a látszólag használt tamponokkal tölte meg – a helyiségbe nem lehetett bemenni, oda csak egy vékony gézfátyolon keresztül lehetett bekukucsálni, imitálva a „titkos női szentélyt”.¹²⁷ A házak belső terei „a nők helyzetének nagyon világos képei, [...] lényegében a női valóságba sétálsz be, és arra kényszerülsz, hogy azonosulj a nőekkel” – fogalmazott Chicago a *Womanhouse* koncepciója kapcsán egy interjúban.¹²⁸ E korai feminista művészeti alkotás fő érvenyessége társadalmi tartalmában rejlett, megalapozva azt a gondolatot, miszerint a (képző)művészetben létezhet női nézőpont, ami egy sajátos és egyedi típusú képi világot hoz létre.¹²⁹

¹²⁰ A kép megtekinthető: <https://www.judychicago.com/gallery/early-feminist/ef-artwork/> (Utolsó letöltés: 2022. július 8.)

¹²¹ DELANEY–LUPTON–TOTH, 1977. 238.

¹²² Az első kizárólag nőknek szóló művészettörténeti kurzusok női oktatókkal.

¹²³ CALDWELL, 2018. Vö. <https://daily.jstor.org/how-1971s-womanhouse-shaped-todays-feminist-art/> (Utolsó letöltés: 2022. október 4.)

¹²⁴ BUTLER, 1997. 18–19.

¹²⁵ BALDUCCI, 2006.

¹²⁶ CHICAGO, 1972. 269

¹²⁷ Az fürdőszobai installációról készített fotók: <https://dome.mit.edu/handle/1721.3/2403> (Utolsó letöltés: 2022. október 4.)

¹²⁸ A kritikát lásd a Time magazin 1972-es számában (*Bad-Dream House*): <https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,942539,00.html> (Utolsó letöltés: 2022. július 1.)

¹²⁹ HARRIS, 1978.

A feminista (menstruációs) aktivizmus történetében a feminizmus második hullámában kibontakozó feminista művészek, mint Chicago, leginkább arra összpontosítottak, hogy közvetítsék műveikben a nők megélt tapasztalatairól és a nemek közötti egyenlőség szükségességéről szóló üzenetet. Az 1970-es évek feminista művészeinek másik részét¹³⁰ inkább a hétköznapi nők kreatív potenciáljának felszabadítása izgatta, akár a menstruációval kapcsolatban is.¹³¹ Az 1970-es években a kifejezetten a menstruációs tabuk ellen fellépő feminista művészet Los Angeles környékére koncentrálódott: a *Tits 'n Clits (Cicik és klitorisok)* címmel megjelent pikáns underground esztétikájú képregény egészen 1987-ig női karakterek szemszögéből ábrázolta a szex és az abortusz mellett a menstruáció mindennapiságát, miközben Lyn Chevli és Joyce Farmer alkotásainak tartalma mindvégig összhangban volt a második hullám feminizmusával, amely ellenállt a női test tárgyiasításának.¹³²

Ugyancsak Kaliforniában működött 1970–1974 között az akkoriban igencsak radikálisnak számító társadalmi ügyeket támogató *Womanspace Gallery*. A kulturális központ „Menstruációs hétvége” elnevezésű művészeti programjában Isabel Welsh *Menstruational Blood (Menstruációs vér)* című vándorszínházi darabja is helyet kapott, amely idősebb és fiatalabb, híres és hétköznapi nők menstruációs tapasztalatait állította szembe az orvosok, a termékgyártók és a tudósok által uralt, menstruációról alkotott képzetekkel, a korszakra jellemző videós performansz eszközeivel. Ahogyan a menstruációs átokról írt könyv szerzői is hangsúlyozzák, az 1977 előtti időszakban ezek a nyugati parti feminista művészeti projektek fontos hivatkozási pontoknak tekinthetők a menstruációs tabuk dekonstrukciós folyamatában. Épp úgy, ahogyan az *Our Body, Ourselves* időközben első kereskedelmi forgalomba kerülő kötete 1973-ban, majd az 1976-ban megjelenő harmadik bővített kiadás is. Ebben már több mint 20 fejezet foglalkozott a nőket érintő témákkal, amelyekben a menstruáció is több helyet kapott, és már megjelent a tabuk, mítoszok és rituálék, azaz a menstruáció szimbolikájával kapcsolatos feminista kritika, igaz, még csak vázlatosan.¹³³

Az 1970-es évek feminista üzenetei a menstruációt szégyenletes folyamatnak tekintő társadalmi konstrukció megkérdőjelezéséről, valamint a kételyek a menstruációs termékek, főképp a tamponok biztonságosságát illetően, mind hozzáadódtak ahhoz, amit mára összefoglalóan „kritikus menstruációs tudatosságként” aposztrofálhatunk. A változás folyamatában az olyan események, mint amilyen például az 1974-es, később kultikussá váló *Period Piece (Mensturáció darab)* című rövidfilm szerzője, Emily Culpepper és BWHBC tagjaival közösen megszervezett workshopjai mind elősegítették a menstruációs tudatosság növekedését. Culpeppert művészettörténeti kutatásai inspirálták arra, hogy segítsen pozitív hozzáállást kialakítani a menstruációról Amerikában,¹³⁴ kisfilmjében olyan hétköznapi események is helyet kapnak, mint egy tamponcsere, de a menstruáló Culpepper is látható, ahogyan saját hüvelyi önvizsgálatát végzi.¹³⁵

¹³⁰ Lásd például: Mary Beth Edelson *Blood Mysteries (Véres Rejtélyek)* című 1972-es műalkotását.

¹³¹ DELANEY–LUPTON–TOTH, 1977. 238.

¹³² ROBERTS, 2017. 18.

¹³³ BRUMBERG, 1998; WHISNANT–ZEGANS, 1975.

¹³⁴ CULPEPPER, 1992. 275.

¹³⁵ BOBEL, 2008. 742.

Miközben a feministák egy része az ismeretterjesztésen keresztül, mások a művészet segítségével kezdték meg a vérzést övező kulturális tabuk megkérdőjelezését, addig voltak olyanok is, akik inkább a nők egészségét érintő akut válsághelyzetekre reagáltak, amely a népszerűbb fogamzásgátló eszközök (spirál), illetve menstruációs higiéniai termékek, főképp a tamponok körül alakult ki. Mindez riadókészültséget eredményezett a feminista egészségügyi aktivisták körében, és megalapozta a nők reprodukív egészségügyi „problémáinak” enyhítését ígérő termékekkel szembeni növekvő szkepticizmust. 1974 júniusában ugyanis a nyilvánosság szembesült azzal, hogy a korszak egyik slágerterméke, a Dalkon Shield nevű spirál nemcsak hámsérüléseket okozhat, de összefüggésbe hozható különböző súlyos egészségügyi problémákkal, beleértve például a kismedencei gyulladós betegségeket.¹³⁶ A újságcikkek, kongresszusi meghallgatások és csökkenő eladások közepette 1974-ben az eszköz gyártója kénytelen volt felfüggeszteni az eladásokat (1985-ben csődöt jelentett és alapítványt hoztak létre az károsult nők számára.)

A menstruációs termékek és a *femcare* iparággal szembeni növekvő fogyasztói kritikusság már az említett, a menstruáció kultúrtörténetét feldolgozó 1977-es kötetben is megjelenik: habár a *Rags to Riches (A rongyoktól a gazdagokig)* című fejezet nagyrészt történeti és leíró jellegű, a szerzők, Delaney, Lupton és Toth kritikus véleménye az iparágról úttörő jelentőségű, mivel elsőként ismerik fel azt, ahogy a piacra kerülő új termékinnovációk (illatosított betétek és tamponok) reklámüzenetei miképp erősítik a menstruáció titkának megtartását.¹³⁷ A menstruációs aktivizmus számára 1977 termékeny év volt. A menstruáció témája körüli élénk fogyasztói érdeklődésre reagált a BWHBC gondozásában az időközben megjelenő kifejezetten a menstruációról szóló többoldalas brosúra is. A pirossal nyomtatott anyagot „*feminista kihívásként fogalmazzák meg*”, amiben „*a menstruáció normális, szokásos, egészséges eseményként*” jelenik meg a nő életében, és óvatosságra int az „*új, továbbfejlesztett (illatosított) tamponokkal vagy betétekkel kapcsolatban*”.¹³⁸

A menstruációról szóló diskurzus átalakulása a könyvpiacra kerülő kötetek megváltozott hangvételében is tetten érhető az 1970-es évek végére. Ennek egyik eklatáns példája a szülésznő-aktivista Jeannine Parvati Baker *Hygieia: a Woman's Herbal (Hügieia: Egy női füveskönyv)* című korszakváltó, 1979-es munkája, amely nemcsak pozitív és erőteljes élményként mutatta be a menstruációt, de kifejezetten hangsúlyozta a női büszkeség és erő forrásának pozitív szemléletét – áldásként és nem átokként tekintett a vérzésre. A kötet témaválasztásai (például a természetes szülés vagy az alternatív menstruációs eszközök¹³⁹) illeszkedtek a hetvenes évek végi újhullámos hippy diskurzushoz, amelyet erőteljesen áthatott a nők testiséggel és szexualitásával kapcsolatos tapasztalatokat felértékelő feminista kritikai irányzat. A kötet azért is jelentett paradigmaváltást, mert megkérdőjelezte a hagyományos menstruációs attitűdöket és gyakorlatokat.¹⁴⁰ Parvati a menstruáció „*extatikus megújulásának*” akadályaként látta „*a képeket, a testfantáziáinkat, a kulturális*

¹³⁶ PERRY–DAWSON, 1985.

¹³⁷ DELANEY–LUPTON–TOTH, 1976. 110.

¹³⁸ SWENSON, 1995. 3.

¹³⁹ A kötet tartalmazott egy szabásmintát a menstruációs betétek otthoni elkészítéséhez.

¹⁴⁰ BOBEL, 2008. 745.

mítoszainkat és a rossz egészségi állapotunkat”, holott „[a] vérzés része a szexuális létnek” – írja az *On the Rag & Other Menstrual Rituals (A rongyról és más menstruációs rituálékról)* című fejezetben. A kötet illusztrátora, Tamara Slayton nagyjából ugyanabban az időben kezdett bele saját egészségügyi aktivista munkájába, amit egy nem tervezett és eltitkolt tinédzserterhesség inspirált arra, hogy a lányok pozitív menstruációs nevelésének sürgető szükségessége mellett érveljen. Slayton téziseinek könyvbe foglalása azonban ekkor még váratott magára, megjelenése ugyanis csak a feminizmus harmadik hullámának időszakára tehető.

A nagy tamponpánik

Parvati vagy épp Slayton aktivista munkája arra az időszakra datálható, amikor még csak a női egészségügyi mozgalom perifériája figyelte fel a menstruációs termékek alternatíváira. Az 1980-as években azonban egy egészségügyi krízis – a toxikus sokk szindróma (TSS) diagnosztizálása – végérvényesen a köztudatba emelte a tamponok biztonsági kockázatát és fellendítette az alternatív, zöldebb menstruációs higiéniai termékek iránti igényt. A TSS egy ritka, de potenciálisan halálos kimenetelű betegség, amit bakteriális toxinok okoznak. A TSS-ben viszonylag kis számú nő volt érintett egészen addig, amíg a Procter & Gamble (P&G), az egészségügyi termékek piacának új szereplője be nem mutatta 1975-ben új, abszorbens szintetikus tamponját, a Rely-t. A P&G 1975-ben kezdte meg a teljesen szintetikus anyagokból készült Rely tesztforgalmazását, aminek az újdonsága abban rejlett, hogy állítólag egy teljes menstruáción át lehetett viselni, mivel mind szélességében, mind hosszában tágult az egyik felhasznált anyagának köszönhetően.¹⁴¹ A tesztpiaci bevezetés után a termék kapcsán azonban szinte azonnal panaszok jelentkeztek, a fogyasztói érdekvédelmi csoportok sorra kapták azon nők hívásait, akik hányásról és hasmenésről számoltak be, miután a Rely ingyenes mintáját használták.¹⁴²

A P&G terméke, a Rely korlátozott bevezetését követő évben, 1976-ban az új élelmiszer-, gyógyszer- és kozmetikai törvény módosításai megkövetelték a gyártóktól, hogy *femcare* termékeiket regisztráltassák az FDA-nél, és kövessenek minőségellenőrzési eljárásokat a kozmetikumról orvostechnikai eszközzé átkategorizált tamponok esetében.¹⁴³ A szabályozás azonban nem volt prioritás egészen addig, amíg néhány évvel később nem jelentkezett halálos kimenetelű toxikus sokk szindróma. Mivel a Rely-t még a törvényt módosítás előtt letesztelték, így minden további nélkül kikerülhetett a polcokra, méghozzá úgy, hogy a jogszabályi környezet ugyan megkövetelte a kozmetikai termékek gyártóitól, hogy a csomagolásukon feltüntessék a pontos összetevőket, ám az olyan új orvostechnikai eszközök, mint a tamponok esetében nem.

A TSS-járvány 1980-ban érte el csúcspontját, ekkorra a P&G már előremene-
kült, és nemcsak ezt az ominózus termékét hívta vissza a polcokról, de kivonult a tampongyártásból is egészen az 1990-es évek közepéig. A TSS-válság a tamponok

¹⁴¹ TIerno, 2001.

¹⁴² Swasy, 1993.

¹⁴³ FDA, 2018.

biztonságát célzó széleskörű cselekvési hullámot indított el: a tampongyártók kárelhárításba kezdtek, és felhagytak a termékeikben a toxintermeléssel összefüggésbe hozható poliészterhab használatával. És bár a termékcímkézés továbbra sem volt egységes, a közvélekedést egyre több, tamponokról és egyéb, alternatív menstruációs higiéniai termékekről szóló ismeretterjesztő kötet kezdte alakítani. Ilyen a BWHBC szerkesztette 1981-es, immáron a toxikus sokk szindrómával kapcsolatos információkkal kiegészített újabb *Menstruáció* című brosúra, vagy a Nancy Friedman tollából származó az *Everything You Must Know About Tampons* (*Minden, amit a tamponokról tudnod kell*) című oknyomozó könyv. A kötet csakhamar népszerűvé vált, hiszen az olyan pletykákat járt körbe, mint például azt a korszakban uralkodó feltételezést, hogy a tamponban azbeszt van.

Friedman könyvében a „feminista kiadványok” felelősségét firtatja a hisztériakeltésben, akik „átvették és terjesztették az információt”, megteremtve a mítoszt, amely alapos cáfolatok ellenére is csak tovább erősítette a bizalmatlanságot, épp az iparág azon szereplőivel szemben, akiknek a termékei elvileg a nők egészségének védelmét szolgálják.¹⁴⁴ Hovatovább, ebben az időszakban a tamponok biztonságával kapcsolatos kutatások nagy részét épp azok szponzorálták, akik egyben az eladások sikerét is remélték: a női higiéniai termékek gyártói. A kételyek megmaradtak főképp azért, mert a termékgyártók 1983-ig figyelmen kívül hagyták a tamponok használatával összefüggő kockázatok ismertetését, hanyagolták termékösszetételre vonatkozó információk megjelenítését a csomagoláson.¹⁴⁵ A közvélemény kisebb részének a tamponoktól való félelme ugyan fennmaradt,¹⁴⁶ ám tisztázódott, hogy a toxikus sokkot nem a tamponok okozzák, hanem a számos alkalmas közeg egyike, amelyben a toxikus sokkért felelős baktérium elszaporodhatott.¹⁴⁷

Reagálva a félelemérzetre, a női higiéniai termékek gyártói épp az eladások fenntartása érdekében újfajta marketingkommunikációba kezdtek az 1980-as évek közepétől, amely a menstruáció körüli félelemek eloszlására koncentrált. Annak ellenére, hogy a televízió és az egészségügyi betétek nagyjából egyidősek, 1972-ben jelent meg az első menstruációs higiéniai termékről szóló tévéreklám, ekkor azonban még korlátozta a National Association of Broadcasters (NAB, Műsorszolgáltatók Országos Szövetsége) azt, hogy mit mondhatnak a gyártók. Nem hivatkozhattak például a nedvszívóképességre, a tisztaságra, az anatómiára, a kényelemre, a behelyezésre, az alkalmazásra, a használat időtartamára vagy a hatékonyságra. Bár a televíziós tilalmat 1972-ben feloldották, a „menstruáció” szót csak 1985-ben használták először egy Tampax tamponreklámban.¹⁴⁸ Ahogyan ez a reklám, úgy később, a feminizmus harmadik hullámában megjelenő alkotások is a menstruációt „problémaként” (bár nem egészségügyiként) azonosítják, ez pedig magával vonta

¹⁴⁴ BOBEL, 2008. 745.

¹⁴⁵ FRIEDMAN, 1981.

¹⁴⁶ HANNA-TIERNO, 1996.

¹⁴⁷ Az 1990-es évek végéig klórgázt használtak a cellulóz fehéritésére, emiatt pedig nyomokban dioxin került a tamponokba. Ezt a szerves klórvegyületet összefüggésbe hozzák többek között különféle rákos megbetegedésekkel és a toxikus sokk szindrómával is. Lásd például: ARMSTRONG-SCOTT, 1992; COSTELLO-VALLELY-YOUNG, 1989; HOUPPERT, 1999.

¹⁴⁸ A reklám megtekinthető itt: <https://www.youtube.com/watch?v=kOHctQFn7E> (Utolsó leltetés: 2022. május 11.)

a diszkrét, tiszta és az egyre kényelmesebbé váló termékmegoldásokat. A menstruációs reklámokban a pozitív, megerősítő menstruációs élmény csak a 21. század fordulójától tűnik fel, a feminizmus negyedik, digitális hullámában.¹⁴⁹

Összegzés

A tanulmány a menstruációs vér szimbolikus erejét állította fókuszba a menstruációs tabuk rituális gyakorlatának kontextusában, megvizsgálva azt, hogy a sokáig univerzálisnak tekintett menstruációs átoknarratíva miképp változott meg a 20. századi amerikai feminizmus második hullámának hatására. A tanulmány első fele röviden foglalkozott azzal, hogy a menstruációs ciklus miért tökéletes példája annak, amit ma biopszichoszociális folyamatnak nevezünk. Bár a világon minden nő osztozik a menstruáció és a menopauza azonos folyamataiban, mégis másként élik meg őket a Globális Észak vagy Globális Dél bizonyos régióban, és ezeket a különbségeket nagyrészt a hiedelmek, a személyes attitűdök és a viselkedésre gyakorolt különféle szociokulturális hatások okozzák.¹⁵⁰ Van, ahol átokként tekintenek rá – ez volt jellemző a 20. század Amerikájában egészen az 1970-es évek közepéig –, máshol a menstruáció morális pozíciója ambivalens, de olyan helyek is vannak, ahol kifejezetten áldásként élik meg a női ciklust.

A feminizmus második hullámában a vér(zés) kvázi hegemón zsidó és keresztény nézete, amely isteni átokként hivatkozik a menstruáló nőre, tehát szennyezőként és megbélyegzendőként láttatja, egyre nagyobb ellenállást szült. A menstruációs vér egyszerre a termékenység és az élet (áldás), ugyanakkor a halál és az áldozat (átok) szimbóluma lett, így a menstruációs vér egyértelműen tisztátalan, „stigmatizáló jelként” került a köztudatba, még akkor is, ha valójában láthatatlan. Mivel felismerésre került, hogy ez a szimbolikus „beszennyeződés”, ami a menstruáló lányok és nők kizárását eredményezi – diszkurzív, konceptuális és fizikai értelemben is –, az amerikai társadalomra is jellemző.¹⁵¹ A menstruációról alkotott képzetek megváltozásának megértésében (ami jelen tanulmány célja volt) kifejezetten fontos szerepet töltött be az 1970-es évektől a feminizmus második hullámával együtt kialakult női egészségügyi mozgalom, amely felismerte, hogy a női test, és így a menstruáció a férfidominanciát közvetítő eszköz. Az aktivisták jobb egészségügyi ellátást és a szexizmus megszüntetését követelték az egészségügyi rendszerben, és dolgoztak a nők tudásának megerősítésén, a reprodukzív jogok feletti ellenőrzés kivívásán és a paternalista orvosi közösségtől való hatalom visszaszerzésén.¹⁵²

Miközben a feminizmus második hullámában ez a küzdelem kiterjedt a nők általános elnyomása ellen – az abortuszhoz és a fogamzásgátlókhoz való hozzáférés, a prostitúció, a szexuális erőszak, a pornográfia vagy a szépségipar estében is –, addig az éledező feminista művészet részeként feltűnő alkotások a nőket és testüket olyan újszerű módon mutatták meg, ahogyan korábban senki: az autentikus

¹⁴⁹ HOUPPERT, 1999.

¹⁵⁰ CHRISLER, 2008. 400–439.

¹⁵¹ GOTTLIEB, 2020.

¹⁵² GEARY, 1995.

női test megjelenítése már nem nélkülözte többé a testnedveket, így a menstruációs vért sem. Azzal, hogy a feminista művészet, illetve az ezeket a diskurzusba beemelő popkulturális ismeretterjesztő munkák a menstruációs vért médiumként és témaként használták fel, ellenálltak annak, ami hagyományosan elfogadott volt, nemcsak a művészvilágban, hanem általánosságban a női testet és szerepeket illetően is. A menstruációs tudás előállításának vizsgálatában kikerülhetetlen volt Foucault diskurzusról és biohatalomról szóló téziseinek, pontosabban ezek feminista recepciójának érintése, azaz a menstruációs diskurzusra vonatkoztatása a menstruációs tabuk és a menstruációs stigma jelentőségének vázolásakor.

A menstruáció kultúrtörténetének kezdeti fázisában a feminista kritika érvrendszerében megjelenik a felismerés, miszerint a menstruációs diskurzus a nőket a menstruációjuk miatt betegként konstruálja, következésképpen az orvosi szakma és a kapcsolódó női higiéniai ipar (*femcare*) által előállított tudás a nőket jogfosztottá teszi, amely sokáig meghatározta azt is, ahogyan a menstruációról szóló kiadványok fő narratívái felépültek, és ami ellen a menstruációs aktivizmus képviselői szót emelnek. A női test medikalizálása jelentős következményekkel járt ugyanis az amerikai nők mindennapi életére nézve: legitimálta az orvosi kezelést és az állandó orvosi felügyelet szükségességét; a társadalmi ellenőrzés egyik formájaként az orvosok lettek a nők testének szakértői. Amikor a nőket nem tekintik képesnek arra, hogy megismerjék a testüket, akkor az önmagukról alkotott szubjektív tapasztalat beteggé formál(hat)ja őket.¹⁵³ A menstruációról szóló amerikai diskurzus sokáig nemcsak azáltal tette jogfosztottá a nőket, hogy a menstruációt negatív, tabusított és megbélyegzett eseményként állította be, amit el kell titkolni, hanem azáltal is, hogy lehetővé tette mások számára, hogy olyan tudást állítsanak elő a nők testéről, amely nem a saját tudásukon és tapasztalatukon alapult.¹⁵⁴ A Boston Women's Health Book szerzői kollektívája, és más feministák is ez ellen léptek fel, amikor a menstruációt, így vagy úgy, de munkájuk fókuszába helyezték.

Foucault biohatalomról szóló elméletének feminista elemzéseit felhasználva az írás annak aspektusait mutatta be, hogy a nők menstruációs diskurzusának internalizálása a menstruációjuk nem saját maguk általi felügyeletét eredményezi a vizsgált időszakban, ami végső soron megmagyarázza az „elrejtés kultúrájában” a menstruáció etikettjét a mai napig. Mivel a medikalizáció révén a menstruáció biomedikális szempontból „egészségügyi” kérdésként konstruálódik meg, és ily módon az orvosi-társadalmi ellenőrzés olyan ideológiai kereteken keresztül valósul meg, amely szerint a menstruáció nem természetes, nőket érintő fiziológiai jelenség, hanem egészségügyi probléma. Mivel a menstruációs diskurzus mikro-és makroszinten egyaránt biohatalmat hoz létre, a nők saját vágyaik révén önként alkalmazkodtak testük fegyelmező stratégiáihoz,¹⁵⁵ ezáltal biohatalmi ellenőrzés termelődik, amely folyamatosan (újra)termelődik. A betegségként való konceptualizálás és a menstruációnak a nőiességgel való összekapcsolása (menstruációs politika) lesz majd az,¹⁵⁶ amit az 1980-as évektől a feminizmus harmadik hullámában

¹⁵³ KAUFERT-GILBERT, 1986.

¹⁵⁴ WOOD, 2020.

¹⁵⁵ FOUCAULT, 1977.

¹⁵⁶ Például: BOBEL, 2010; USSHER, 2006.

feltűnő aktivisták megpróbálnak tematizálni az olyan jelmondatok segítségével, mint a „*my body, my choice*” („az én testem, az én döntésem”), ráirányítva a figyelmet a test feletti önrendelkezés alapvető jogára, hangsúlyozva azt, hogy a nők biológiai képessége arra, hogy életet adjanak, a női identitás egyik „*legerősebb társadalmi és kulturális konstrukciója*”.¹⁵⁷

Felhasznált irodalom és rövidítések

AGYEKUM

2002 AGYEKUM, Kofi: Menstruation as a verbal taboo among the Akan of Ghana. *Journal of Contemporary Ethnography*, 58. (2002). 2. sz. 367–387.

ARMSTRONG-SCOTT

1992 ARMSTRONG, Liz – SCOTT, Adrienne: *Whitewash: Exposing the health and environmental dangers of women’s sanitary products and disposable diapers – what you can do about it!* New York, NY, Harper Perennial, 1992.

AUSTIN

1962 AUSTIN, John: *How to Do Things with Words*. Oxford, Clarendon Press, 1962.

BALDUCCI

2006 BALDUCCI, Temma: Revisiting Womanhouse: Welcome to the (deconstructed) Dollhouse. *Woman’s Art Journal*, 27. (2006) 2. sz. 17–23.

BARTKY

2014 BARTKY, Lee: Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power. In: *The Politics of Women’s Bodies: Sexuality, Appearance, and Behavior*, Eds: WEITZ, Ruth – KWAN, Samantha. Oxford, Oxford University Press, 2014. 64–85.

BEAUVOIR

1949 Beauvoir, Simone de: *A második nem*. Ford.: GÖRÖG Lívía – SOMLÓ Vera. Budapest, Gondolat, 1971.

BOBIER

2020 BOBIER, Lacey: *The Sexualization of Menstruation: On Rape, Tampons, and ‘Prostitutes’*. In: *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Eds.: BOBEL, C. et al. Singapore, Palgrave Macmillan, 2020. 303–317.
doi: 10.1007/978-981-15-0614-7_24

BOBEL

2006 BOBEL, Chris: Our Revolution Has Style: Contemporary Menstrual Product Activists “Doing Feminism” in the Third Wave. *Sex Roles*, 54. (2006) 331–345.
doi: 10.1007/s11199-006-9001-7

¹⁵⁷ HARCOURT, 2009. 33.

- 2008 BOBEL, Chris: From Convenience to Hazard: A Short History of the Emergence of the Menstrual Activism Movement, 1971–1992. In: *Health Care for Women International*, 29. (2008) 7. sz. 738–54.
doi:10.1080/07399330802188909
- 2010 BOBEL, Chris: *New Blood: Third-Wave Feminism and the Politics of Menstruation*. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 2010.
- 2020 BOBEL, Chris: Introduction: Menstruation as Lens – Menstruation as Opportunity. In: *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Eds.: BOBEL, Chris et al. Singapore, Palgrave Macmillan, 2020. 1–5.
doi: 10.1007/978-981-15-0614-7_1

BORDO

- 1989 BORDO, Susan R: The Body and the Reproduction of Femininity: A Feminist Appropriation of Foucault. In: *Gender/Body/Knowledge: Feminist Reconstructions of Being and Knowing*, Ed.: BORDO, Susan – JAGGAR, Allison. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 1989. 13–33.

BROOKS-GUNN-RUBLE

- 1982 BROOKS-GUNN, Jeanne – RUBLE, Diane N.: The Development of Menstrual-Related Beliefs and Behaviors during Early Adolescence. *Child Development*, 53. (1982) 6. sz. 1567–77.

BRODIE

- 1998 BRODIE, Janet Farrell: On the Pill: A Social History of Oral Contraceptives, 1950–1970. *Journal of American History*, 86. (1998) 4. sz. 1876.

BRUMBERG

- 1993 BRUMBERG, Joan Jacobs: “Something Happens to Girls”: Menarche and the Emergence of the Modern American Hygienic Imperative. *Journal of the History of Sexuality*, 4. (1993) 1. sz. 99–127.
- 1998 BRUMBERG, Joan Jacobs: *The Body Project: An Intimate History of American Girls*. New York, NY, Random House Inc., 1998.

BUCKLEY

- 1988 BUCKLEY, Thomas: *Menstruation and the Power of Yurok Women*. In: *Blood Magic: The Anthropology of Menstruation*. Eds.: BUCKLEY, Thomas – GOTTLIEB, Alma. Berkeley, CA, University of California Press, 1988. 187–209.

BUCKLEY-GOTTLIEB

- 1988a BUCKLEY, Thomas – GOTTLIEB, Alma: A Critical Appraisal of Theories of Menstrual Symbolism. In: *Blood Magic: The Anthropology of Menstruation*. Eds.: BUCKLEY, Thomas – GOTTLIEB, Alma. Berkeley, CA, University of California Press, 1988. 1–53.

BUCKLEY-GOTTLIEB (EDS.)

- 1988 BUCKLEY, Thomas – GOTTLIEB, Alma (eds.): *Blood Magic: The Anthropology of Menstruation*. Berkeley, CA, University of California Press, 1988.

BUTLER

- 1997 BUTLER, Judith: *Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Redwood City, CA, Stanford University Press, 1997.

CALDECOTT-LELAND

- 1983 CALDECOTT, Léonie – LELAND, Stephanie: *Reclaim the earth: Women speak out for life on earth*. London, Women's Press, 1983.

CALLENDER

- 1932 CALLENDER, Mary Pauline: *Marjorie May's Twelfth Birthday*. International Cellucotton Products Company. Sydney, Australian Cellucotton Products, 1935.
(<https://nla.gov.au/nla.obj-20263790/view?partId=nla.obj20326136#page/n1/mode/1up> – Utolsó letöltés: 2022. október 10.)

CAUTERUCCI

- 2016 CAUTERUCCI, Christina: Embracing 'the Blob' and Other Period Euphemisms. *Slate*, (2016. március 1.) (http://www.slate.com/blogs/xx_factor/2016/03/01/euphemisms_for_periods_are_the_best.html – Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

CARDIFF

- 2016 CARDIFF, Cassandra: *The Gendering Period: Menarche and Womanhood in Low-income Communities of Bengaluru, India*. MA thesis, University of Oxford, 2016.

CHESLER

- 1992 CHESLER, Ellen: *Woman of Valor: Margaret Sanger and the Birth Control Movement in America*. New York, NY, Simon & Schuster, 1992.

CHICAGO

- 1972 CHICAGO, Judy: Menstruation Bathroom. *Art Journal*, 31. (1972) 3. sz. 269.

CHRISLER

- 2008 CHRISLER, Joan C.: The menstrual cycle in a biopsychosocial context. In: *Psychology of Women: A Handbook of Issues and Theories*. Eds.: DENMARK, F. L. – PALUDI, MA. Westport, CT, Praeger, 2008. 400–439.
- 2011 CHRISLER, Joan C.: Leaks, Lumps, and Lines: Stigma and Women's Bodies. *Psychology of Women Quarterly*, 35. (2011) 2. sz. 202–214.

COSTELLO-VALLELY-YOUNG

- 1989 COSTELLO, Alison – VALLELY, Bernardette – YOUNG, Josa: *The Sanitary Protection Scandal*. London, Women's Environmental Network, 1989.

CsÁNYI

- 2020 CsÁNYI Gergely: A szexuális forradalom politikai gazdaságtana. „Vaginális orgazmus”, pornó és homofóbia a modern világtrendszerben. *Replika*, (2020) 117–118. sz. 19–51.

CULPEPPER

- 1992 CULPEPPER, Emily. E.: Menstrual consciousness raising: A personal and pedagogical process. In: *Menstrual health in women's lives*. Eds.: DAN, A. J.- LEWIS, L. L. Chicago, IL, University of Illinois Press. 1992. 274–284.

DEÁKY

- 2005 DEÁKY Zita: A női tisztaság és tisztátalanság. A menstruáció különböző aspektusai Magyarországon (Történeti-néprajzi áttekintés) In: *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 13*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2005. 73–96.

DELANEY-LUPTON-TOTH

- 1977 DELANEY, Janice – LUPTON, Mary Jane – TOTH, Emily: *The Curse: A Cultural History of Menstruation*. New York, NY, Mentor, 1977.

DITZION

- 1973 DITZION, Joan Sheingold: *Our changing sense of self*. In: Boston Women's Health Book Collective: *Our Bodies Ourselves: A Book by and for Women*. Boston, Simon & Schuster, 1973. 17–24.
(<https://www.ourbodiesourselves.org/wpcontent/uploads/2020/03/OurChangingSenseofSelf.pdf> – Utolsó letöltés: 2022. július 10.)

DOUGLAS

- [1984] DOUGLAS, Mary: *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London – New York, NY, Routledge, 1966.
[1970] DOUGLAS, Mary: *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*. London – New York, NY, Routledge, 1996.

DOUGLAS

- 1975 DOUGLAS, Carol Anne: Interview: Dana Densmore: Self-Defense and Feminism. *Off Our Backs*, 5. (1975) 1. sz. 8–9; 19.

DOWIE

- 1995 DOWIE, Mark.: *Losing ground: American Environmentalism at the Close of the Twentieth Century*. Boston, MA, MIT Press, 1995.

ECHOLS

- 1989 ECHOLS, Alice: *Daring to be Bad: Radical Feminism in America, 1967–1975*. St. Paul, MN, University of Minnesota Press, 1989.

FAHS

- 2016 FAHS, Breanne: Smear It on Your Face: Menstrual Art, Performance, and Zines as Menstrual Activism. In: *Uó: Out for Blood: Essays on Menstruation and Resistance*. Albany, NY, SUNY Press, 2016. 105–16.

FAUSTO-STERLING

- 2000 FAUSTO-STERLING, Anne: *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*. New York, NY, Basic Books, 2000.

FDA

- 2018 The US Food and Drug Administration: *The Syngina Test Instrument: The Industry Standard for Measuring Tampon Absorbency*. Code of Federal Regulations, 21. (2018) 8. sz.
(<https://accessdata.fda.gov/scripts/cdrh/cfdocs/cfcr/cfrsearch.cfm?fr=801.430>)
– Utolsó letöltés: 2022. október 10.)

FIELDS-DEXTER

- 2003 FIELDS, Armond – DEXTER, Katharine: *McCormick Pioneer for Women's Rights*. Westport, Praeger, 2003.

FINGERSON

- 2006 FINGERSON, Laura: *Girls in Power: Gender, Body, and Menstruation in Adolescence*. Albany, NY, State University of New York Press, 2006.

FOUCAULT

- 1977 FOUCAULT, Michel: *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York, NY, Pantheon Books, 1977.
- 2001 FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története*. Ford: ÁDÁM Péter – ALBERT Sándor – SZÁNTÓ István – SOMLYÓ Bálint – SUJTÓ László. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2001.

FREIDENFELDS

- 2010 FREIDENFELS, Lara.: *The Modern Period: Menstruation in Twentieth-century America*. Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 2010.

FREDERICKSON-ROBERTS

- 1997 FREDERICKSON, Barbara L. – ROBERTS, Tomi-Ann: Objectification Theory: Toward Understanding Women's Lived Experiences and Mental Health Risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21. (1997) 173–206.

FRIEDMAN

- 1981 FRIEDMAN, Nancy: *Everything You Must Know About Tampons*. New York City, NY, Berkley Books. 1981

GAARD

- 1993 GAARD, Greta (ed.): *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Philadelphia, PA, Temple University Press, 1993.

GAMBER

- 2019 GAMBER, Cayo: "Changing the Conversation" about Menstruation from "Very Personally Yours" to #ItsNotMyPeriod: A Discursive Analysis of Menstrual Products and Advertisements. In: *Chapter for Menstruation Now*. Ed.: BERKELEY, Kaite. Ontario, Demeter Press, 2019. 81–107.

GEARY

- 1995 GEARY, M. S.: An analysis of the women's health movement and its impact on the delivery of health care within the United States. *The Nurse Practitioner*, 20. (1995) 24. sz. 8–27.

GEORGE-MURCOTT

- 2011 GEORGE, Alison – MURCOTT, Anne: Research Note: Monthly Strategies for Discretion: Shopping for Sanitary Towels and Tampons. *The Sociological Review*, 40. (2011) 1. sz. 146–162.

GOFFMAN

- 1963 GOFFMAN, Erving: *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York, NY, Simon & Schuster, 1963.

GOLUB

- 1992 GOLUB, Sharon: *Periods: From Menarche to Menopause*. Riverside, Sage, 1992.

GOTTLIEB

- 1989 GOTTLIEB, Alma: Witches, Kings, and the Sacrifice of Identity; or The Power of Paradox and the Paradox of Power among the Beng of Ivory Coast. In: *Creativity of Power: Cosmology and Action in African Societies*. Eds.: ARENS, W. – KARP, Ivan. Washington, DC, Smithsonian Institution Press, 1989. 245–71.
- 1992 GOTTLIEB, Alma: *Under the Kapok Tree: Identity and Difference in Beng Thought*. Bloomington, IN, Indiana University Press, 1992.
- 2020 GOTTLIEB, Alma: Menstrual Taboos: Moving Beyond the Curse. In: *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Eds.: BOBEL, Chris et al. Palgrave Macmillan, Singapore, 2020. 143–162.
doi: 10.1007/978-981-15-0614-7_14

GOTTLIEB-SACKS

- 1984 GOTTLIEB, Alma – SACKS, Karen: Sisters and Wives: The Past and Future of Sexual Equality. *Anthropological Quarterly*, 57. (1984) 1. sz. 43.

GREER

- 1984 GREER, Germaine: *Sex and Destiny: The Politics of Human Fertility*. London, Seeker & Warburg, 1984

GRIFFIN

- 2000 GRIFFIN, Sean: *Tinker Belles and Evil Queens: The Walt Disney Company from the Inside Out*. New York, NY, New York University Press. 2000. 35–37.

HANNA-TIERNO

- 1996 HANNA, Bruce A. – TIERNO, Philip M: Tampons and toxic shock syndrome. *Medical Journal of Australia*, 164. (1996) 10. sz. 634.
<https://doi.org/10.5694/j.1326-5377.1996.tb122218.x>

HARCOURT

- 2009 HARCOURT, Wendy: *Body Politics in Development: Critical Debates in Gender and Development*. London, Zed Books, 2009.

HARRIS

- 1978 HARRIS, Nancy Lynn: *The Female Imagery of Mary Beth Edelson and Ana Mendieta*. MA Thesis, Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College, 1978.

HEINEMANN

- 2018 HEINEMANN, Isabel: From “Children by Choice” to “Families by Choice”? 20th-Century Reproductive Decision-Making between Social Change and Normative Transitions. In: *Children by Choice? Changing Values, Reproduction, and Family Planning in the 20th Century*. Eds: GEMBRIES, Ann-Kathrin – THEUKE, Theresia – HEINEMANN, Isabel. Berlin, De Gruyter Oldenbourg, 2018. 215–236.

HEINRICH-BATCHELOR

- 2004 HEINRICH, Thomas – BATCHELOR, Bob: *Kotex, Kleenex, Huggies: Kimberly-Clark and the Consumer Revolution in American Business*. Colombo, OH, Ohio State University Press, 2004.

HOUCK

- 2012 HOUCK, Judith A.: The Best Prescription for Women’s Health: Feminist Approaches to Well Woman Care. In: *Prescribed: Writing, Filling, Using, and Abusing the Prescription in Modern America*. Eds.: GREENE, Jeremy A. – WATKINS, Elisabeth Siegel. Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 2012.

HOUPPERT

- 1999 HOUPPERT, Karen: *The Curse. Confronting the Last Unmentionable Taboo: Menstruation*. New York, NY, Farrar, Straus, & Giroux, 1999.

JOHNSTON-ROBLEDO-BALL-LAUTA-ZEKOLL

- 2003 JOHNSTON-ROBLEDO, Ingrid – BALL, Melissa – LAUTA, Kimberley – ZEKOLL, Ann: To Bleed or Not to Bleed: Young Women’s Attitudes toward Menstrual Suppression. *Women & Health*, 38. (2003) 3. sz. 59–75.

KADARIYA-ARJA

- 2015 KADARIYA, Shanti, – ARJA, R. Aro: Chaupadi Practice in Nepal: Analysis of Ethical Aspects. *Medicolegal and Bioethics*, 5. (2015) 53–58.

KAPLAN

- 1995 KAPLAN, Laura, *The Story of Jane: The Legendary Underground Feminist Abortion Service*. New York, NY, Pantheon, 1995. 15–30.

KAPITÁNY-KAPITÁNY

- 2017 KAPITÁNY, Ágnes – KAPITÁNY, Gábor: *A szimbólumok és a szimbolizáció kérdései a kulturális antropológiában*. Budapest, MAKAT–Antroport, 2017.

KAUFERT-GILBERT

- 1986 KAUFERT, Patricia – GILBERT: Penny Women, Menopause, and Medicalization. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 10. (1986) 1. sz. 7–21.

KISSLING

- 1996 KISSLING, Elizabeth Arveda: That's Just a Basic Teen-age Rule: Girls' Linguistic Strategies for Managing the Menstrual Communication Taboo. *Journal of Applied Communication Research*, 24. (1996) 4. sz. 292–309.
- 2006 KISSLING, Elizabeth Arveda: *Capitalizing on the curse: The business of menstruation*. Boulder, Rienner, 2006.

KLINE

- 2010 KLINE, Wendy: *Bodies of Knowledge: Sexuality, Reproduction, and Women's Health in the Second Wave*, Chicago, IL, University of Chicago Press, 2010.

Kotex

- 1948 Kotex: *Very Personally Yours Puberty & Menstruation Booklet*, 1948.
(<http://www.mum.org/veryp61.htm> – Utolsó letöltés: 2022. október 10.)

KOFF-RIERDAN

- 1995a KOFF, Elissa – RIERDAN, Jill: Early Adolescent Girls' Understanding of Menstruation. *Women & Health*, 22. (1995) 4. sz. 1–19.
- 1995b KOFF, Elissa – RIERDAN, Jill: Preparing Girls for Menstruation: Recommendations from Adolescent Girls. *Adolescence*, 30. (1995) 120. sz. 795–811.

KRAFT

- 2004 KRAFT, Hartmut: *Tabu and Magie und Soziale Wirklichkeit*. Atmos, Düsseldorf, 2004.

LESSA

- 1966 LESSA, William Armand: *Ulithi: A Micronesian Design for Living*. New York, NY, Holt, Rinehart & Winston, 1966.

LEVIN

- 2001 LEVIN, E.: The meaning of menstrual management in a high-fertility society: West Africa. In: *Regulating Menstruation: Beliefs, Practices, Interpretations*. Ed.: RENNE, Elisha P. Chicago, IL, Chicago University Press, 2001. 157–171.

LOCK

- 1995 LOCK, Margaret: *Encounters with Aging: Mythologies of Menopause in Japan and North America*. Berkeley, CA, University of California Press, 1995.

MANICA-RIOS

- 2017 MANICA, Daniela Tonelli – RIOS, Clarice: (In)visible Blood: Menstrual Performances and Body Art. *Virtual Brazilian Anthropology* 14. (2017) 1. sz.
<https://www.scielo.br/j/vb/a/5mQf6gcVLKfnMXN5Vnh5tXQ/?lang=en>
 – Utolsó letöltés: 2022. október 17.)

MAYER

- 1989 MAYER, Robert N.: *The Consumer Movement: Guardians of the Marketplace*. Boston, MA, Twayne Publishers, 1989.

MARTIN

- 1987 MARTIN, Emily: *The Woman in the Body: A Cultural Analysis of Reproduction*. Boston, MA, Beacon Press, 1987.

MARTIN

- 1996 MARTIN, Karin A.: *Puberty, Sexuality, and the Self: Girls and Boys at Adolescence*. New York, NY, Routledge, 1996.

MCCLINTOCK

- 1971 McCLINTOCK, M. K.: Menstrual Synchrony and Suppression. *Nature*, (1971) 229 sz. 244–245.

MOORE

- 1995 MOORE, Susan M: Girls' Understanding and Social Constructions of Menarche. *Journal of Adolescence*, 18. (1995) 1. sz. 87–104.

MORGEN

- 2000 MORGEN, Sandra: *Into Our Own Hands: The Women's Health Movement in the United States, 1969–1990*. Rutgers, NJ, New Brunswick, 2000.

MORSE-McKINNON

- 1987 MORSE, Janice M. – McKINNON, Helen: Adolescents' Response to Menarche. *Journal of School Health*, 57. (1987) 9. sz. 385–89.

MORROW

- 2017 MORROW, Laura: *Israelite Ritual Law Concerning the Menstruant in Context: Embodiment and Meaning in Ancient Mesopotamia and Ancient Israel*. Andrews University, 2017. Kézirat.
 (<https://digitalcommons.andrews.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=papers> – Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

NELSON

- 2003 NELSON, Jennifer: *Women of Color and the Reproductive Rights Movement*, New York, NY, New York University Press, 2003.
- 2015 NELSON, Jennifer: *More Than Medicine A History of the Feminist Women's Health Movement*. New York, NY-London, New York University Press, 2015.

NEWTON

- 2016 NEWTON, Victoria Louise: "Auntie's Come to Tea": Menstrual Euphemism. In: *U6: Everyday Discourses of Menstruation: Cultural and Social Perspectives*. New York, NY, Palgrave Macmillan – Springer, 2016. 133-145.

NJAMBI-O'BRIEN

- 2005 NJAMBI, Wairimu Ngaruiya – O'BRIEN, William E.: Revisiting 'Woman-Woman Marriage': Notes on Gikuyu Women. In: *African Gender Studies Reader*. Eds.: OYÉRÓNKÉ, Oyèwùmí. New York, NY, Palgrave Macmillan, 2005. 145-165.

O'GRADY

- 2003 O'GRADY, Kathleen: The Semantics of Taboo: Menstrual Prohibitions in the Hebrew Bible. In: *Wholly Woman, Holy Blood: A Feminist Critique of Purity and Impurity*. Eds.: DE TROYER, Kristin et al. Harrisburg, PA, Trinity Press International, 2003. 1-28.

Our Bodies, Ourselves

- 1994 *Our Bodies, Ourselves*. In: *Feminism in Our Time: The Essential Writings, World War II to the Present*. Eds.: SCHNEIR, Miriam. New York, NY, Vintage, 1994.

PATTERSON

- 2014 PATTERSON, Ashly: The Social Construction and Resistance of Menstruation as a Public Spectacle. In: *Illuminating How Identities, Stereotypes and Inequalities Matter through Gender Studies*. Eds.: FARRIS, D. Nicole – COMPTON, D' Lane R. – DAVIS, Mary Ann. New York, NY, Springer, 2014. 91-108.

PEDRAZA

- 2018 PEDRAZA, Andrea Pizarro: Introduction. In: *Linguistic Taboo Revisited: Novel Insights from Cognitive Perspectives*. Ed.: PEDRAZA, Andrea Pizarro. Berlin-Boston, de Gruyter, 2018. 1-9.

PERRY-DAWSON

- 1985 PERRY, Susan – DAWSON, Jim: *Nightmare: Women and the Dalkon Shield*. New York, NY, MacMillan Publishing Company, 1985.

PYLPA

- 1998 PYLPA, Jen: Power and Body Practice: Applying the Work of Foucault to an Anthropology of the Body. *Arizona Anthropologist*, 13. (1998) 1. sz. 21-36.

RATTRAY

1927 RATTRAY, Robert Sutherland: *Religion and Art in Ashanti*. Oxford, Clarendon Press, 1927.

ROBERTS

2017 ROBERTS, Chadwick: Tits and Clits: Sexuality and Activism in Woman-Authored Underground Comics. *The Journal of Cult Media*, (2017) 9. sz. 18–33.

RUZEK

1979 RUZEK, Sheryl: *The Women's Health Movement: Feminist Alternatives to Medical Control*. New York, NY, Praeger, 1979.

SCHULTZ

2019 SCHULTZ, Jaime: More than Fun and Games: Cell 16, Female Liberation, and Physical Competence, or Why Sport Matters. *International Journal of the History of Sport*, 36. (2019) 17–18. sz. 1552–1573.

SHAI-KOFFLER-HASHILONI-DOLEV

2021 SHAI, Ayelet – KOFFLER, Shahar – HASHILONI-Dolev, Yael.: Feminism, gender medicine and beyond: a feminist analysis of gender medicine. *International Journal of Equity Health*, 20. (2021) 1. sz. 177.
doi.org/10.1186/s12939-021-01511-5

STEINER

1956 STEINER, Franz B.: *Taboo*. London, Cohen & West, 1956.

STUBBS-COSTOS

2004 STUBBS, Margaret – COSTOS, Daryl: Negative Attitudes toward Menstruation: Implications for Disconnection Within Girls and Between Women. *Women & Therapy*, 27. (2004) 3–4. sz. 37–54.

SWASY

1993 SWASY, Alecia: *Soap Opera: The Inside Story of Procter & Gamble*. New York, NY, Simon & Schuster, 1993.

TIERNO

2001 TIERNO, Philip: *The Secret Life of Germs: Observations and Lessons from a Microbe Hunter*. New York, NY, Atria Books, 2001.

THORNE

1994 THORNE, Barrie: *Gender Play: Girls and Boys in School*. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press.

THORTON

2013 THORNTON, Leslie-Jean: "Time of the Month" on Twitter: Taboo, Stereotype and Bonding in a No-Holds-Barred Public Arena. *Sex Roles*, 68. (2013) 41–54.

USSHER

- 2006 USSHER, Jane: *Managing the Monstrous Feminine: Regulating the Reproductive Body*. New York, NY, Routledge, 2006.

VALK

- 2008 VALK, Anne: Fighting Abortion as a 'Health Right' in Washington D.C. In: *Feminist Coalitions: Historical Perspectives on Second Wave Feminism in the United States*. Ed.: GILMORE, Stephanie. Chicago, IL, University of Illinois Press, 2008.

VAN GENNEP

- 2007 VAN GENNEP, Arnold: *Átmeneti rítusok*. Budapest, L'Harmattan, 2007.

VAN DE WALLE-RENNE (EDS.)

- 2001 VAN DE WALLE, Etienne – RENNE, Elisha P. (ed.): *Regulating Menstruation: Beliefs, Practices, Interpretations*. Chicago, IL, University of Chicago Press, 2001.

VOSTRAL

- 2008 VOSTRAL, Sharra L.: *Under Wraps: A History of Menstrual Hygiene Technology*. Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2008.

WEISMAN

- 1988 WEISMAN, Carol S.: *Women's Health Care: Activist Traditions and Institutional Change*. Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 1988.

WHISNANT-ZEGANS

- 1975 WHISNANT, Lynn – ZEGANS, Leonard: A Study of Attitudes toward Menarche in White Middle-Class American Adolescent Girls. *American Journal of Psychiatry*, 132. (1975) 8. sz. 809–814.

WHITE-SHARMA-DAS

- 2013 WHITE, Pamela – SHARMA, Sunita – DAS, Sunil Kumar: Culture Clash: Menstruation Taboos and ODF in Nepal. *Community-Led Total Sanitation*, (2013) (https://archive.ids.ac.uk/clts/sites/communityledtotalsanitation.org/files/Culture_Clash_Menstrual_hygiene_Nepal.pdf – Utolsó letöltés: 2022. október 4.)

WOOD

- 1981 WOOD, Charles T.: The Doctor's Dilemma: Sin, Salvation, and the Menstrual Cycle in Medieval Thought. *Speculum*, 56. (1981) 4. sz. 710–727.

WOOD

- 2020 WOOD, Jill M.: (In)Visible Bleeding: The Menstrual Concealment Imperative. In: *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Eds: BOBEL, Chris et al. Singapore, Palgrave Macmillan, 2020. 319–335.
doi: 10.1007/978-981-15-0614-7_25

YANG ET AL.

- 2012 YANG, Heyi, et al.: Proteomic Analysis of Menstrual Blood. *Molecular & Cellular Proteomics*, 11. (2012) 10. sz. 1024-1035.

ZIMMERMANN

- 1987 ZIMMERMANN, Mary, K.: The women's health movement: A critique of medical enterprise and the position of women. In: *Analyzing Gender: A Handbook of Social Science Research*. Eds.: HESS, Beth B. – FERREE, Myra Marx. Thousand Oaks, CA, Sage Publications, 1987. 442-472.